

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

УДК: 1: [65+339.138](575.3)

Ба ҳуқуқи дастнавис

МУРОДОВ ИЛҲОМЧОН ДАВЛАТОВИЧ

**ИДОРАКУНИ ҲАМЧУН ЗУҲУРОТИ
ИҶТИМОӢ ДАР ШАРОИТИ ҶОМЕАИ
ТОҶИКИСТОНИ МУОСИР**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои
фалсафа аз рӯйи ихтисоси 09.00.11. - фалсафаи иҷтимоӣ**

ДУШАНБЕ – 2019

Диссертатсия дар кафедраи фалсафаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни иҷро шудааст

Роҳбарони илмӣ: **Самиев Бобо Ҷӯраевич** - доктори илмҳои фалсафа, профессори кафедраи фалсафаи ДДОТ ба номи Садриддин Айни;

Бердиев Шохназар Пирназарович - номзади илмҳои фалсафа, мудири кафедраи фалсафаи ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Мукарири расмӣ: **Ҳайдаров Рустам Ҷурабоевич** - доктори илмҳои фалсафа, муовини директори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Абилова Гуландом Сардорона – номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи илмҳои иҷтимоӣ-гуманитарии Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муассисаи тақриздиханда: Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, кафедраи фанҳои ҷамъиятшиносӣ

Ҳимояи диссертатсия “26” декабри соли 2019 соати 13⁰⁰ дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии **6D. КОА-026** барои ҳимояи диссертатсия ҷиҳати дарёфти унвони доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D020100 - фалсафа, 6D020600-диншиносӣ ва 6D020400-фарҳангшиносӣ дар назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферати он дар китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) ва инчунин тавассути сомонаи www.tnu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «_____» _____ соли 2019 фириастода шуд.

Котиби Шӯрои диссертатсионӣ н.и.ф., дотсент

Ш.Т.Амирхонов

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзӯи таҳқиқшаванда: Дар марҳалаи муосири рушди ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ нақши идоракунӣ ва менеҷмент хеле мубрам гардид. Равандҳое, ки дар ҷомеа ба вуқӯъ мепайванданд, тақозо менамоянд, ки танзими доимӣ ва назорати онҳо дар рӯҳияи инсондӯстӣ ва принсипҳои демократия таҷдиди назар карда шаванд. Аз ин нигоҳ, авлавияти инсон ҳамчун шахсият ва қувваи асосии истеҳсолкунанда дар ҷаҳор самти асосии ин масъала - сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мавриди омӯзиш қарор мегирад. Боло бардоштани нақши шахсият дар низомҳои гуногуни идоракунӣ омили асосии рушди зеҳният, фаъолияти инсон, истифодаи имкониятҳои иҷтимоӣ, талабот ба арзишҳои ҳаёти мебошад.

Дар робита бо ин равандҳо аҳамияти идоракунӣ ё менеҷменти ҷомеа, беш аз пеш афзуда, таваҷҷуҳи файласуфон, сотсиологҳо, иқтисодчиён ва ҳуқуқшиносонро ба худ ҷалб мекунад. Арзёбии суннати назарияи идоракунии иҷтимоӣ аз нигоҳи муаллиф ба тадриҷ мақомашро бо мафҳуми нав - менеҷмент иваз мекунад. Таҷрибаи гунҷудаи таърихӣ на фақат аз нигоҳи таҳлили назариявии идоракунии иҷтимоӣ, балки амалӣ намудани мабодии он кӯҳна нашудааст, балки дар назария ва амалияи менеҷмент бояд мавриди истифода қарор гирад. Худи менеҷмент бошад, фақат як навъи мушаххаси идоракунӣ мебошад ва пас, барои он ҳамчун навъ аломатҳои идоракунии иҷтимоӣ хос мебошад. Дар айни замон, бояд қайд кард, ки омӯзиши назарияи идоракунии иҷтимоӣ то ба ҳадди таҳлили системанокии он нарасидааст ва дар нисбати назарияи менеҷмент бошад, пажӯҳишҳои системанок нав оғоз ёфтаанд. Аз ин фаҳмишҳо чунин хулоса бароварда мешавад, ки вобаста ба гуногунҷанба будани объекти омӯзиши идоракунӣ назарияи менеҷмент дар асоси ҳамгирии илмҳои иҷтимоӣ бо маҷмӯи илмҳо оид ба инсон пайдо шуда, дар он идеяҳо ва мафҳумҳои зиёд аз соҳаҳои фалсафа, назарияи иқтисодӣ, сотсиология, психология, психиатрия, антропология ва ғайра ворид шудааст. Аз ин нуқтаи назар, мафҳумҳои идоракунӣ ва менеҷмент ҳамчун зухуроти низоми иҷтимоӣ дар илми фалсафаи иҷтимоӣ аз масъалаҳои омӯхта нашуда аст, ки яке аз ҷанбаҳои мубрам будани мавзӯи таҳқиқоти ро нишон медиҳад.

Зимни омӯзиш ва таҳқиқ кардани марҳалаҳои таҳаввули идоракунӣ, нишон додани хусусиятгирӣҳои хоси онҳо дар ҷомеаҳои Шарқи Наздику Миёна аз давраи қадим то охири асри XIX, ки барои ташаккули мақомоти худидоракунии маҳалли Тоҷикистони муосир ҳамчун замина хизмат кардаанд, ки мубрамияти дигари мавзӯи пажӯҳишӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамзамон, муайян кардани хусусиятгирӣҳои хоси мактаби идоракунии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва нақши он дар рушди соҳаҳои стратегияи низоми иҷтимоии ҷомеа, аз ҷанбаи иҷтимоӣ-фалсафӣ таҳқиқ ва таҳлил кардани зинаҳои асосии идоракунӣ дар шароити ҷомеаи муосири Тоҷикистон, аз ҷумла низоми мақомоти ҳокимияти давлатии марказӣ; низоми мақомоти ҳокимияти давлатии маҳаллӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, муайян кардани вазифаҳои ҷамоат ва таркибҳои он, нишон додани нақши иттиҳодияҳои ғайридавлатӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ ва ҳаракатҳои оммавӣ сиёсӣ ҷиҳати ҳалли баррасии масъалаҳои хусусияти маҳаллидошта, ки ҳифзи яқпорчагии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз фаъолияти бевоситаи онҳо вобастагӣ дорад, паҳлӯи дигари таҳқиқи ҳозирро бозгӯ мекунад.

Дарачаи омӯзиши мавзӯ. Ҳамаи сарчашмаҳо, асарҳои илмии интишорёфтаре оид ба мавзӯи таҳқиқотӣ муҳаққиқ ба панҷ гурӯҳ тақсим мекунад:

1) сарчашмаҳои таърихӣ, ки дар онҳо доир ба ташаккул ва таҳаввули мақомоти идоракунӣ маводи муътамад ба даст оварда мешавад. Аз ҷумла, асарҳои мутафаккирони машҳури тоҷик: Абӯнасири Форобӣ, Ибни Сино, Низомулмулк, Муҳаммад Ғазолӣ, Мирсайид Алии Ҳамадонӣ, Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ ва муҳаққиқони аврупоӣ - Фридрих Тейлор, Анри Файол, Гарринтон Эмерсон, Элтон Мэйо ва ғайра.¹;

¹ Низомулмулк. Сиёсатнома. - Душанбе, 1989; Муҳаммад Ғазолӣ. Насихат-ул-мулк. - Душанбе, 1993. - 144с.; Мирсайид Алии Ҳамадонӣ. Захират-ул мулк. - Лоҳур, 1323. - 328 с. - Фороби А. Трактат о

2) асарҳои илмӣ-тадқиқотӣ, ки дар онҳо муҳтавои консепсияҳо, инқилобҳо ва мактабҳои рушди идоракунии ва менеҷмент мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтаанд. Ба монанди М.Рашшод, А.М. Баҳоваддинов, Б.Ғ.Ғафуров, З.Ш.Рачабов, И.Шарипов, О.А. Сухарева, В.М. Массон, Д.М. Беркович, Д.М.Гвишиан, Э.Вергилис, Н.В. Кузнецов, И.Н Герчикова, Н.Т. Ғаниев ва ғайра.¹;

3) ба гурӯҳи сеюм пажӯҳишҳои илмии муҳаққиқони соҳаҳои илмҳои ҷомеашиносӣ, ҳуқуқшиносӣ, сиёсатшиносӣ ва таърих, ки паҳлуҳои мухталифи ташаккул ва таҳаввули мақомоти худидоракунии маҳалро дар ҷомеа таҷассум намудаанд, шомил мегарданд. Ба мисли З.Қ.Қодиров, Б.С.Аминҷонов, А.Сайфиддинов, Ш.Т.Каримов, М.Ф.Файзуллоев, П.Ашлей, К.Н. Дуйшо, М.Абдураимов, Р.Б. Салморбеков ва ғайра.²;

4) санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва қонунҳои амалкунандаи кишвар, ки салоҳият ва вазифаҳои мақомоти худидоракунии маҳалро инъикос менамоянд.³;

5) тадқиқотҳои сотсиологие, ки аз ҷониби муаллиф, Маркази тадқиқоти сотсиологии “Оина” ва ҷомеашиносони тоҷик З.Қ.Қодиров, Ю.Юсуфбеков, Р.Бобоҷонов ва Н. Кунтувдий дар ҷамоати шаҳраку деҳоти минтақаҳои ҷумҳурӣ бо мақсади баҳодиҳӣ оид ба татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти худидоракунии ҷамоати шаҳраку деҳа” баргузор намудаанд.⁴

взглядах жителей добродетельного города//Аль-Фараби. Философские трактаты. - Алма-Ата, 1972; Абуали ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷ.2.- Душанбе, 1989; Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. - Душанбе, 1988.- Кит. 1, Наводир-ул-вақоеъ. - Душанбе, 1989. - Кит. 2; Айнӣ С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро. - Душанбе, 2005; Фридрих. Тейлор - основоположник школы научного управления// Кузнецов Н.В. История менеджмента /Изд. Дальневосточ. универ. 2004. - С. 28-47; Анри Файол Таълимот дар бораи идоракунии. - Рязань, 1924.; Его же: Общее и промышленное управление. - М., 1992; Эмерсон Г. Двенадцать принципов производительности //Управление это наука и искусство. - М.: Экономика, 1992 и т.д.

¹ Муҳаммад Рашшод. Фалсафа аз оғози таърих. - Душанбе, 1990; Богоутдинов А.М.Очерки по истории таджикской философии. - Душанбе: Таджикгосиздат, 1961; Ғафуров Б.Ғ. История таджикского народа. - М.: 1949; Раджабов З.Ш. Из истории общественно-политической мысли таджикского народа во второй половине XIX и в начале XX в. - Сталинабад. - С.1957; Шарипов И.Ш. Предпосылки преобразования общественных отношений в Таджикистане на пути некапиталистического развития. - Душанбе, 1973; Сухарева О.А. К истории городов Бухарского ханства. - Ташкент, 1958. Его же: О терминологии связанной с исторической топографией городов Средней Азии//Народы Азии и Африки. - М., 1965. №6. - С. 101-104; Массон В.М. Первые цивилизации. - Ленинград: Наука, 1989; Беркович Д.М. Формирование науки управления производством. Краткий исторический очерк. - М.: Наука, 1973; Гвишиани Д.М. Организация и управления. - М., 1972; Вергилис Э. Таҳлили принципҳои идоракунии Анри Файол.-М., 2001; Кузнецов Н.В. История менеджмента /Изд. Дальневосточ. универ. 2004; Герчикова И.Н. Менеджмент. - М., 2002; Ғаниев Т.Б. Менеҷмент. Китоби дарсӣ. Қисми аввал ва дуюм. - Душанбе: Ирфон, 2004 ва ғайра.

² Кодиров З.К. Формирование местного самоуправления как социального института в Республики Таджикистан. - Душанбе, 2017; Аминджанов Б.С. Местное самоуправление в Республики Таджикистан. - Худжанд, 2010; Сайфиддинов А. Асосҳои ҳуқуқи худидораи маҳаллӣ барои расиони мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот. - Душанбе, 2008; Каримов Ш.Т. Роль неправительственных организаций в формировании гражданского общества в Таджикистане. Автор. дис. ... д.п.н.- Душанбе, 2015; Файзуллаев М.Ф. Таджики предгорий Северного Таджикистана. Хозяйство и социальная организация. Дис... к.и.н. - М. 1987; Ашлей П. Местное и центральное управление. Пер. с англ. Под. ред. В.Дюржинского.- СПб, 1910; Дуйшо К.Н. Организация местного самоуправления: сравнительный анализ. Автореф. Дис...к.п.н. – Бишкек, 2005. Абдураимов М. Пережитки сельской общины в узбекском кишлаке Хумсай// Советская этнография. - 1959, №4.- С. 43-51.; Салморбекова Р.Б. Местного самоуправления - социальный институт. Автореф. дис. ... к.с.н. – Бишкек, 2005 и др.

³ Конституция Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе. 2004; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳа», аз 01 декабри соли 1994, №1094//Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1994, №23-24; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ»//Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1997. - №10; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ»// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2008. - №1. С. 12.

⁴ Муродов И. Тадқиқоти сотсиологӣ дар 16 ҷамоати ҷумҳурӣ дар мавзӯи «Саҳмгузори мақомоти худидоракунии маҳал оид ба татбиқи ваколат ва салоҳиятҳои ба ҷамоати шаҳраку деҳа воғузоркардаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳа» дар рушди низомии иҷтимоӣ». 200 саволнома, 2018; Исследование проведено Социологическом центром «Зеркало» в 2011 г.,

ТАВСИФИ УМУМИИ КОРИ ТАҲҚИҚОТӢ

Робитаи кор бо нақшаи кафедра. Мавзӯи тадқиқотӣ фарогири масоили марбут ба равияи фалсафии иҷтимоӣ буда, дар нақшаи дурнамои кафедра “Хусусиятгириҳои ҳаёти маънавии ҷомеа ва таҳаввули он” инъикос ёфтааст (2015-2020).

Ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот. Ҳадафи кори тадқиқотӣ омӯзиш ва таҳлили ҷанбаҳои иҷтимоӣ-фалсафии ташаккули идоракунии ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ ва инкишофи он дар таърихи тамаддун ва фарҳанги ҷаҳонӣ, муайян кардани хусусиятгириҳои он дар шароити низоми идоракунии ҷомеаи Тоҷикистони муосир мебошад.

Барои расидан ба ҳадафи пешгузошта, ҳалли вазифаҳои зерин муҳим шуморида шуд:

- муайян кардани давраҳои пайдоиш ва таҳаввули идоракунии дар ҷомеаҳои Шарқи Наздик ва Миёна аз давраи қадим то охири асри XIX ва нишон додани хусусиятҳои фарқунандаи байни онҳо дар марҳалаҳои гуногун;

- ташхис кардани концепсияҳои рушди низоми идоракунии, инқилобҳои идоракунии аз ҷониби муҳаққиқони аврупоӣ ва дар ин замина нишон додани умумият ва фарқияти байни мафҳумҳои идоракунии ва менечмент;

- асоснок кардани ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии мактабҳои идоракунии илмӣ, маъмурӣ, муносибатҳои инсонӣ ва рафторӣ дар рушди илми муосир;

- таҳқиқ кардани аввалин идеяҳо ва назарияҳое, ки барои пайдоиш ва рушди мақомоти худидоракунии маҳал ҳамчун шоҳаи низоми идоракунии дар таърихи тамаддуни башарӣ, аз ҷумла дар ҷомеаи Тоҷикистони муосир нақши меҳварӣ бозиданд;

- муайян кардани тамоюлгириҳои хоси мактаби идоракунии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва нақши он дар рушди масоили марбут ба соҳаҳои стратегияи низоми иҷтимоӣ;

- мушаххас кардани нақш ва вазифаҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ, худидоракунии маҳал дар шароити низоми иҷтимоии ҷомеаи Тоҷикистони муосир;

- баҳогузори кардани натиҷаи тадқиқотҳои сотсиологии муаллиф ва ҷомеашиносони тоҷик оид ба мавриди иҷро қарор гирифтани талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти худидоракунии ҷамоати шаҳраку деҳа” дар минтақаҳои гуногуни кишвар;

- таҳлил кардани мақсаду ҳадаф ва нақши иттиҳодияҳо, ҳизбҳои сиёсӣ, созмонҳои оммавӣ сиёсии ғайридавлатӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ дар рушди низоми иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеаи Тоҷикистони муосир.

Объекти таҳқиқот: идоракунии ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ дар низоми ҷомеа ва танзими муносибатҳои иҷтимоӣ.

Предмети таҳқиқот: идоракунии ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ дар шароити ташаккули ҷомеаи Тоҷикистони муосир: таърих ва дурнамои рушд.

Асосҳои назариявӣ ва методологии диссертатсия. Дар раванди омӯзиши масъалаи таҳқиқшаванда муаллиф методҳои назариявӣ ва амалии донишҳои илмӣ, аз ҷумла мушоҳида, муқоиса, санҷиш, таҳлил ва таркиб, индуксия ва дедуксия, коркарди мавод, назарпурсӣ, герменевтика, аксиология ва ғайраро мавриди истифода қарор додааст.

Манбаҳои асосии таҳқиқот. Дар тадқиқоти илмӣ асарҳои мутафаккирони шинохтаи шарқи исломӣ - “Сиёсатнома”- и Низомулмулк; “Насихат-ул-мулк”-и Муҳаммад Ғазолӣ; “Захират-ул-мулк”-и Алии Ҳамадонӣ; “Мадинаи фозила”- и Абӯнасири Форобӣ; “Тадбири манзил” - и Ибни Сино; “Муқаддима”- и Ибни Халдун; «Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмади Дониш ва «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро»-и Садриддин Айнӣ ва асарҳои бунёдии илмии муҳаққиқони аврупоӣ «Принсипҳои

по теме «Оценка выполнения Закона РТ «Об органах местного самоуправления в посёлках и селах» в 40 джамоатов Республики Таджикистан». №200. - 54с.; Кодиров З. Исследование проведено в 2012г. на территории 20 джамоатов посёлков и сел республики» - по теме «Местное самоуправление и участие граждан в решении вопросов местного значения». 200 вопросников; Юсуфбеков Ю., Бабабджанов Р., Кунтувдый Н. Развитие гражданского общества в Таджикистане. - Душанбе, 2007.

идоракунии илмӣ)-и Фридрих Тейлор; «Таълимот дар бораи идоракунӣ», «Идоракунии умумӣ ва саноатӣ» - и Анри Файол; «Меҳнат, музди меҳнат ва даромад» - и Генри Гантт; «Самаранокӣ ҳамчун асос барои идоракунӣ ва музди маош»-и Гарринтон Эмерсон; «Масъалаи инсон дар ҷомеаи саноатӣ» - и Элтон Мэйо; «Психология ва самаранокӣ саноат - и Гуго Мюнстерберг; «Ташкилот ва идоракунӣ»-и Д.М. Гвишиани, «Таърихи менечмент»- и Н.В. Кузнетсов, «Менечмент» - и Н.Т.Ғаниев ва ғайра истифода бурда шуданд.

Ҳамзамон, ба сифати «роҳнамои илмӣ» санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, қонунҳои амалқунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла «Дар бораи мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳа»; «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ»; «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ», асарҳои ҷомеашиносон, ҳуқуқшиносон ва муаррихон З.Қ.Қодиров «Ташаккули худидоракунии маҳал ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»; Б.С.Аминҷонов «Идоракунии маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»; Ш.Т.Каримов «Нақши ташкилотҳои ғайридавлатӣ дар ташаккули ҷомеаи шахравандӣ дар Тоҷикистон»; П.Ашлей «Идоракунии марказӣ ва маҳаллӣ»; К.Н. Дуйшо «Ташкили худидоракунии маҳал: таҳлили муқоисавӣ»; Р.Б. Салморбеков «Худидоракунии маҳал - ниҳоди иҷтимоӣ» ва ғайра мавриди истифода қарор дода шуданд.

Навгонии илмӣ дар диссертатсия аз он иборат аст, ки дар он бори аввал масъалаи менечмент ҳамчун падидаи иҷтимоӣ омӯхта шуда, таърихи таҳаввул ва дурнамои рушди он дар Тоҷикистони муосир мавриди пажӯҳиш қарор дода шудааст.

Навҷӯии кори илмӣ ба таври нисбатан мушаххас дар чунин натиҷаҳо инъикос ёфтааст:

- таърихи таҳаввули идоракунӣ дар ҷомеаҳои Шарқи Наздик ва Миёна аз давраи қадим то охири асри XIX ва хусусиятҳои фарққунандаи байни онҳо дар марҳалаҳои гуногун таҳлил шудааст;

- таҳлили муқоисавии консепсияҳои рушди низоми идоракунӣ, инқилобҳои идоракунӣ аз ҷониби муҳаққиқони аврупоӣ ба иҷро расида, умумият ва фарқияти байни мафҳумҳои «идоракунӣ» ва «менечмент» нишон дода шуданд;

- аввалин идеяҳо ва назарияҳои, ки барои пайдоиш ва рушди мақомоти худидоракунии маҳал ҳамчун шоҳаи низоми идоракунӣ дар таърихи тамаддуни башарӣ, аз ҷумла дар ҷомеаи Тоҷикистони муосир нақши меҳварӣ бозиданд, таҳлилу муқоиса гардиданд;

- нақш ва қорнамоиҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун шахсияти баргузидаи сиёсӣ, бунёдгузори мактаби созандаи идоракунии давлат муайян карда шуданд;

- нақш ва вазифаҳои мақомоти худидоракунии маҳал ва таркибҳои асосии он дар шароити низоми иҷтимоии ҷомеаи Тоҷикистони муосир ҷиҳати баррасӣ ва ҳал кардани масъалаҳои хусусияти маҳаллидошта муайян карда шуданд;

- натиҷаи тадқиқоти сотсиологӣ муҳаққиқ ва ҷомеашиносони тоҷик оид ба мавриди иҷро қарор гирифтани талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии ҷамоати шахраку деҳа» дар минтақаҳои гуногуни кишвар баҳогузорӣ карда шуданд;

- мақсаду ҳадаф ва нақши иттиҳодияҳо, ҳизбҳои сиёсӣ, созмонҳои оммавӣ сиёсии ғайридавлатӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ дар рушди низоми иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеаи Тоҷикистони муосир мушаххас карда шуданд.

Нуктаҳои асосие, ки ба дифоъ пешниҳод мешаванд:

1. Таърихи ташаккул ва таҳаввули идоракунӣ дар ҷомеаҳои Шарқи Наздик ва Миёна аз давраи қадим то охири асри XIX - ро метавон ба панҷ марҳала ҷудо кард: а) давраи тамаддуни шумерӣ - идоракунӣ ҳамчун восита (ё асбоб) - и дин ва тичорат истифода бурда шуд; алифбо пайдо гашта, сабти амвол, ҳисоб ва назорати фаъолияти одамон дар ҷомеа ҷорӣ гардид; б) давраи бобулиҳо - Ҳаммурапӣ ба низоми дунявӣ идоракунӣ, ки ба риояи қонун асос меёфт, замина гузошт; в) давраи тоисломии Эрони

бостон - баробар бо мақомоти ҳокимияти марказии идоракунӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллии идоракунӣ ба роҳ монда шуд; г) давраи исломӣ - идоракунӣ аз доираи хилофат дар асоси риояи қонунҳои шариат ба роҳ монда шуд; д) давраи таҳаввули идоракунӣ оид ба ворид кардани тағйирот дар ҷомеа, ки мутафаккирони Шарқ ироа доштанд. Онҳо принципҳои демократӣ ва дунявӣ доштани низоми идоракунии ҷомеаро пешниҳод кардаанд.

2. Мафҳумҳои “идоракунӣ” ва “менеджмент” аз ҷиҳати маъно ба ҳамдигар шабоҳат доранд, вале аз доираи объекти омӯзиш, самтгирии масъалагузориҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Доираи истифодаи зухуроти идоракунӣ нисбат ба менеджмент возеҳтар аст. Идоракунӣ - ин маҷмӯи муносибатҳо, методҳо барои ба танзим даровардани равандҳо дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ аст. Дар илми муосир ба менеджмент ҳамчун низоми кӯҳнашудаи воситаҳо муқобил гузошта мешавад. Менеджмент - ин намуди мустақили фаъолияти касбӣ, пешбинӣ кардани мақсад тавассути истифодаи ақлонии захираҳои моддӣ ва меҳнатӣ, амалан истифода кардани принципҳо, методҳо ва вазифаҳои механизми иқтисодии идоракунӣ, баҳодихӣ ба самаранокии меҳнат, тақсмоти захираҳо мебошад. Менеджмент дар сатҳи ширкатҳо, фаъолияти хоҷагидорӣ, ки дар шароити низоми бозаргонӣ фаъолият мекунанд, истифода бурда мешавад.

3. Мактабҳои идоракунии илмӣ ва маъмурӣ мактабҳои классикии рушди менеджменти илмӣ мебошанд. Намояндагони ин мактабҳо ба асосҳои эксперименталӣ ва мантиқии донишҳои илмӣ таъя карда, низоми маъмурии муассисаро кор карда баромаданд. Аммо дар таълимоти худ онҳо инсонро ҳамчун субъекти асосӣ дар фаъолияти муассиса эътироф намекунанд. Пулро ҳамчун омили асосӣ барои таъминоти иҷтимоии кормандон муҳим мешумориданд. Минбаъд ин тамоюлгирии ақидаҳо ба он овард, ки менеджмент ба коргар ҳамчун «инсонии иқтисодӣ» нигоҳ кунанд.

Намояндагони мактаби муносибатҳои инсонӣ нақши ҳалқунандаи пулро дар рушди муассиса эътироф накарда, ба ҷойи он муҳимияти мақоми иҷтимоии коргарро баланд мегуздоранд. Мактаби муносибатҳои рафторӣ омилҳои асосии рушди муассисаро аз риояи муносибатҳои рафтории байни роҳбар ва коргарон асоснок кардаанд.

4. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун шахсияти баргузидаи сиёсӣ, таъсисдиҳандаи мактаби созандаи идоракунӣ миллати тоҷикро аз вартаи нобудӣ наҷот бахшида, умеди ояндаи дурахшон дод, давлати муосирро тоҷиконро бунёд карда, тамомияти арзии кишварро нигоҳ дошт, низоҳои дохилро тавассути музокира ва гуфтушундҳо ҳал карда, ҳамчун меъмури сулҳу ваҳдат миллӣ ва таъминқунандаи амниятӣ суботи ҷомеа номи худро дар таърих сабт кард. Дар таҳқиқи шинохти арзишҳои миллӣ, унсурҳои фарҳангӣ, эҳтиром доштан ба забони давлатӣ ҳамчун рамзи ҳамбастагӣ ва муттаҳидии ҳамаи сокинони Тоҷикистон, муаррифӣ кардани шахсиятҳои таърихӣ фонди тиллоии миллати тоҷик дар сатҳи байналмилалӣ ва ғайра хизмати мондагор гузошт. Ҷашну маросимҳои миллию диниро ба танзим дароварда, ба рушди соҳаҳои стратегии низоми иҷтимоӣ ва ҳадафҳои созандаи кишвар ҷиҳати муваффақ шудан ба ҷомеаи пешрафта тадбирҳои наҷиб андешид. Аз ин рӯ, дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар таълим додани фарҳанги идоракунӣ ва таҷрибаи давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун фанни таълимӣ ҳатмӣ мебошад.

5. Дар ҷомеаи демократии Тоҷикистони муосир ҳокимияти давлатӣ мақомоти марказӣ ва мақомоти худидоракунии маҳал звенои аввалини низоми идоракунӣ ба ҳисоб меравад. Мақомоти мазкур талаботи гуногуни сокинони ҷамоати шаҳраку деҳаро дар доираи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва қонунҳои амалқунанда қонеъ мегардонад. Таркибҳои асосии онро ҷамоати шаҳраку деҳа, вакили намояндагии ҷамоат, райси ҷамоат, роҳбари минтақа ва кӯҳансоли деҳа ташкил медиҳанд.

Дар ташаккул ва таҳаввули мақомоти худидоракунии маҳал риояи омилҳои зерин: танзими расму оин, рушди инфрасохтори иқтисодии маҳал вобаста ба шумораи аҳоли ва ҳайати иҷтимоии он муҳим мебошанд. Дар сурати риоя нағштани ин омилҳо

хатар барои муттаҳид нашудани аҳоли, бетартибӣ дар низоми идоракунии ҷамоат ва ғайра мегардад.

6. Натиҷаи тадқиқотҳои сотсиологӣ баргузорнамуда шаҳодат аз он медиҳанд, ки сатҳи дониши роҳбарон ва аҳолии ҷамоати шаҳраку деҳот оид ба талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии ҷамоати шаҳраку деҳа» қаноатбахш намебошад. Аз ин рӯ, масъулини мақомоти худидоракунии маҳал якҷоя бо намояндагони мақомоти ҳокимияти давлатӣ, намояндагони иттиҳодияҳои ғайридавлатӣ бо мақсади баланд бардоштани сатҳи донишҳои ҳуқуқӣ ва сиёсии аҳолии ҷамоати шаҳраку деҳоти минтақаҳои кишвар мизҳои муваҷҷаб, семинарҳои омӯзишӣ-машваратӣ гузаронанд.

7. Фаъолияти хизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияву ташкилотҳои ғайридавлатию байналмилалӣ ва ҳаракатҳои оммавӣ сиёсӣ дар танзими муносибатҳои иҷтимоии ҷомеаи Тоҷикистони муосир нақши муҳим мебозанд. Дар кишвар принципҳои ҷомеаи демократӣ, таъсис ва фаъолияти хизбҳои сиёсӣ набояд санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, қонунҳои амалкунандаро вайрон кунанд. Аз шаш хизби сиёсии дар Тоҷикистон бақайдгирифта, танҳо хизби исломии Тоҷикистон муқаррароти амалкунанда ва талаботи оинномавии худро риоя накард. Дар натиҷа фаъолияти он дар кишвар пурра манъ карда шуд. Аз ин далел метавон ба хулоса омад, ки ба хотири нигоҳ доштани яқинорчиҳои Тоҷикистон, таъмини амну осоиштагии мардум, танзими низоми иҷтимоии ҷомеа, арҷ гузоштан ба арзиш ва муқаддасоти миллӣ хизбҳои сиёсиро зарур аст, ки дар доираи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизбҳои сиёсӣ” ва талаботи оинномавии худ амал кунанд.

8. Ташкилотҳо ва ҳаракатҳои оммавӣ сиёсии дар Тоҷикистони муосир фаъолияткунанда аз рӯйи мақсад ва ҳадафҳо аз хизбҳои сиёсӣ фарқ мекунанд. Аз ҷумла, ташкилот ва ҳаракатҳои оммавӣ сиёсӣ кӯшиши ба даст овардани ҳокимиятро надоранд. Ҳадафашон ташаккул ва таҳкими маърифати сиёсии мардум, ободии маҳал, ҳимоя кардани муқаддасоти миллӣ ва эҳтиром гузоштан ба арзишҳои миллӣ мебошад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқи диссертатсия. Натиҷаҳои бадастомада, хулосаю тавсияҳои қори илмиро барои тақмили Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти худидоракунии ҷамоати шаҳраку деҳа”, фаъолияти масъулини ҷамоати шаҳраку деҳоти минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ ҳангоми ҳаллу фасли масъалаҳои хусусияти маҳаллидошта, фаъолияти хизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ғайридавлатӣ метавон мавриди истифода қарор дод.

Инчунин, маводи пешниҳодшуда барои таҳия намудани рисолаҳои илмӣ зинаҳои таҳсилоти бакалаврият ва магистратура, китобҳои дарсӣ аз соҳаҳои илмҳои хусусияти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодидошта манфиатнок мебошад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ. Бори аввал падидаи идоракуниро ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ дар шароити ҷомеаи Тоҷикистони муосир мавриди таҳқиқ қарор дода, нақши мактаби идоракунии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ҳокимияти марказӣ ва иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ ва мақомоти худидоракунии маҳалро дар рушди кишвар нишон додааст. Мақолаҳои таълифкардаи диссертант низ фарогири масъалаҳои мухталифи мавзӯи таҳқиқотӣ мебошанд.

Апробатсияи таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар семинарҳои илмӣ-назариявии кафедраи фалсафа, конференсияҳои илмӣ-амалие, ки ҳар сол (2016-2019) дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ гузаронида мешаванд, гузориш дода шудааст. Ҳамчунин натиҷаҳои таҳқиқот дар мақолаҳои муҳаққиқ, ки дар маҷаллаҳои илмӣ эътирофкардаи Вазорати илм ва таҳсилоти олии ФР ва КОА - и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр гаштаанд, инъикос ёфтаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи фалсафаи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ (протоколи №9 аз 24.04.2019), ҷаласаи кафедраи фалсафаи иҷтимоии ДМТ (протоколи №11 аз моҳи июни 2019) муҳокима гардида, ба ҳимоя пешниҳод карда шуд.

Сохтори таҳқиқот. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, шаш фасл, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо ва феҳристи сарчашмаҳои истифодашуда иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 166 саҳифа мебошад.

ҚИСМИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима зарурати таҳқиқи мавзӯ, дараҷаи омӯзиши он, ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот асоснок карда шуда, объект ва предмет, асосҳои назариявӣ ва методологӣ, навгониҳои қор, маъхазҳои истифодашуда тасвир ёфтанд, аҳамияти назариявӣ ва амалии рисола бо далел нишон дода шуда, ҳамзамон нуктаҳои асосии ба дифоъ пешниҳодшуда, тавзеҳ ёфтаанд.

Боби якуми диссертатсия - **“Асосҳои назариявӣ-методологии таҳаввули идоракунии ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ”** - аз се фасл иборат мебошад.

Дар фасли якум - **“Таърихи таҳаввули таълимотҳо дар бораи идоракунии дар ҷомеаи Шарқи Наздик ва Миёна: аз қадим то охири асри XIX”** - диссертант асоснок мекунад, ки таҳаввули зухуроти идоракуниро дар таърихи ҷомеаҳои Шарқи Наздик ва Миёна метавон ба панҷ давра тақсим кард.

Давраи аввали таҳаввули назарияи идоракунии 4-5 ҳазор сол пеш аз давраи Ҳаммурапӣ ба вуқӯ омад. Дар ин давра урфу одат ва талаботи динӣ дар ҷомеа бартарият дошта, идоракунии ҳамчун восита, ё асбоби дин ва тичорат ташаккул ёфт. Аз ҷумла, дар тамаддуни шумерӣ ташаккули алифбо ва рушди хат ба таъсиси гурӯҳҳои махсуси коҳинон - «савдогарон» ва «қорчаллонҳо», ки ба амалиёти тичоратӣ машғул мешуданд, мусоидат кард. Аз ин нуктаи назар, таҳаввули идоракунии дар ин давра хусусияти динӣ-тиҷоратиро касб кард.

Давраи дуюм ба давраи ҳукумати шоҳи Бобул Ҳаммурапӣ (солҳои 1792-1750 т.м.) рост меояд. Маҷмуаи қонунҳо (ба миқдори 285 номгӯ) - и нашргардида, дар навбати аввал барои идора кардани ҷомеа ва ба танзим даровардани муносибатҳои иҷтимоӣ ба инобат гирифта шуда буданд. Дар ҷомеа услуби дунявии идоракунии қорӣ гардида, назорат ва ҷавобгарӣ барои иҷрои қорҳо тақвият ёфт.

Муҳаққиқ тавсиф мекунад, ки маҳз дар давраи Ҳаммурапӣ низоми маъмурӣ ва илми қонунгузорӣ ба вуқӯд омад. Ин низоми маъмурӣ барои таҳияи дигар қонунҳо, аз ҷумла, қонунҳои Рум, ки асос барои таҳияи қонунҳои зиёди имрӯз шудаанд, дар низоми идоракунии арзишнок мебошад. Афзалияти дигар аз он иборат аст, ки нахустин бор дар Бобул тичорат, муносибатҳои тичоратӣ, бонк ва фаъолияти бонкӣ ба вуқӯд омада, рушд кард.

Давраи сеюми ташаккули низоми идоракунии марбут ба таърихи Эрони бостон мебошад. Дар асоси таърихи сарчашмаҳои муътамад диссертант таркиби иҷтимоии аҳолии Эрони бостонро ба амалдорон, рӯҳонӣ, ҷанговарон, пешаварон, кишоварзон ва бардагон ҷудо карда, дар асоси вазифаҳои хоси дар ҷомеа дошташон зикр меорад, ки новобаста аз он ки идоракунии ҷомеа аз маркази ягона, аз ҷониби подшоҳ идора карда мешуд, вале дар ҳар як минтақа ва маҳалҳои аҳолинишин таъйин шудани маъмурин, далалат аз мавҷудияти амалигардонии дараҷаи дуҷумла ҳокимияти давлатӣ, ҳокимияти маҳаллӣ мебахсад. Ҳамин тавр, дар Эрони бостон оҳиста-оҳиста мақомоти худидоракунии маҳал ташаккул ёфт.

Давраи чоруми таҳаввули идоракунии дар ҷомеаи шарқӣ бо зухури ислом рабт дорад, ки инсонро мавҷуди фитрӣ ва на иҷтимоӣ меҳисобад. Дар ин маврид таваҷҷуҳ ба таъсиси имомат меод, ки бояд ташкилоти иҷтимоиро роҳбарӣ ва идора кунад. Ҳамин тавр, дар ислом роҳбарӣ бар асоси тақво ва шинохт ба роҳ монда шуда, идоракунии низ бар асоси шариати исломӣ, машварат ва ҳамкориҳои гурӯҳӣ роҳандозӣ карда шуд. Муаллиф қайд мекунад, ки байни идоракунии ва роҳбарӣ якҷанд фарқиятҳо мавҷуд мебошанд, бинобар ин, роҳбарӣ бахше аз санъати идоракунии аст.

Давраи панҷуми таҳаввул, ки дар таълимоти мутафаккирони тоҷик тавсияву пешниҳодҳо бар худ характери демократӣ ва дунявии идоракунии ҷомеаро ифода мекарданд, асрҳои X - XIX - ро дар бар мегирад. Муҳаққиқ муфассал таҳлил мекунад,

ки мутафаккирон - Абӯнастри Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Халдун ва маорифпарварони тоҷик оид ба зухуроти идоракуни андешаҳои ҷолиб баён кардаанд. Аз ҷумла, Форобӣ зикр менамояд, ки асоси идоракуни таовун, ҳамкорӣ ва эҳсоси масъулияти муштарак мебошад. Худидоракунии воҳидҳои маъмуриро таркиби асосии идоракуни ҳисобида, ҳамзамон мустақилияти худидоракунии минтақавӣ ва маҳаллиро низ эътироф менамояд.

Ибни Сино низ ҳамсон бо назари Форобӣ муътақид буд, ки зиндагии афроди башар фақат дар иҷтимоӣ мумкин аст ва саодату некбахтӣ дар доираи ҳамкорӣ дар иҷтимоӣ ҳосил мешавад.

Дар тафовут аз андешаҳои намоёндагони мактаби машшоия Ибни Халдун ғаразҳои инсонӣ, аз ҷумла, танбалӣ ва коҳилӣ дар рафтори инсониро монеаи пешрафти ҷомеа ва ҳаракати иҷтимоии фард мешуморад. Қайд мекунад, ки барои ҳамохангии неруҳо, имконот ва ҳамчунин ҷилавгирӣ аз тамоюлоту мазбур, ҷомеа ба роҳбар ва мудир ниёзманд аст. Роҳбар вазифа дорад дар ҷорҷӯбаи сиёсатҳои давлат ва бо бақоргирии истеъдод, ибтикор ва ихтиёроти худ ба роҳбарӣ ва ҳидояти зердастон пардозад. Ҳокимиятро бар се навъ тақсим мекунад: ҳукумати динӣ, ки мубтанӣ бар қонунҳои шаръӣ аст; ҳукумати ақлӣ, ки мубтанӣ бар қонуни ақл аст ва ҳукумати маданӣ, ки натиҷаи он мадинаи фозилаи ӯст.¹

Аз таҳлили ақидаҳои маорифпарвар - Аҳмади Дониш муаллиф ба хулоса меояд, ки яке аз шаклҳои асосии низоми идоракуниро мутафаккир идоракунии маъмури ва шоҳаи муҳими онро идоракунии маҳаллӣ меҳисобад, ки вобаста ба таҳаввулоту дар ҷомеа руҳдода ба мақомоти худидоракунии маҳал ивази ном кард.

Дар фасли дуюм - «**Идоракуни ва менечмент: умумият ва фарқият**» - қайд менамояд, ки бе идоракуни мавҷудияти ҷомеа ва фаъолият қардани одамон ғайриимкон аст. Амалияи идоракуни чун ҷомеа таърихи тӯлонӣ дошта, марҳала ба марҳала таҳаввул ёфтааст. Аз ин рӯ, новобаста аз он ки идоракуни чун ҷомеа таърихи қухан дорад, аммо идеяи идоракуни ҳамчун илми мустақил, касб ва соҳаи тадқиқот - нисбатан нав аст. Моҳияти онро таъсир ба объект барои муваффақ шудан ба ин ё он мақсад ташкил медиҳад. Бинобар ин, объектҳои идоракуни гурӯҳи одамон (давлат ва сиёсат); предмет ва механизмҳо; ташкилот; коммуникатсия; информатсия; амвол ва ғайра ба ҳисоб мераванд.

Муҳаққиқ таъриф ва тавзеҳоти ба мафҳумҳои «идоракуни» ва «менечмент» арзёбишударо муқоиса карда, дар ин замина, принципҳои идоракуни ва масъалаҳои марбут ба онро таҳқиқ намуда, умумият ва фарқияти байни идоракуни ва менечментро асоснок менамояд:

1. Идоракуни - ин маҷмӯи муносибатҳо, методҳо барои ба танзим даровардани равандҳо дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ, менечмент - ин намуди мустақили фаъолияти касбӣ, пешбинӣ қардани мақсад тавассути истифодаи ақлонии захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва зехнӣ, амалан истифода қардани принципҳо, методҳо ва вазифаҳои механизми иқтисодии идоракуни аст. Идоракуни - раванди умумӣ ва менечмент ҷузъи механизмҳои идоракуни мебошад. Муносибат ба баҳодиҳии самаранокии меҳнат, тақсимоти захираҳо тафовути дигари байни идоракуни ва менечмент аст.

2. Истилоҳи «менечмент», «менечер» дар фаҳмиши муқаррарӣ мафҳумҳои маъмулии пештар истифодашаванда, аз ҷумла «идоракуни», «фаъолияти идоракуни», «роҳбар», «директор» - ро иваз намуд. Аз рӯи мазмун ва моҳият синоними мафҳуми идоракуни мебошад, вале доираи истифодаи зухуроти идоракуни нисбат ба менечмент васеътар аст. Идоракуни дар тамоми намудҳои фаъолияти инсонӣ истифода бурда шуда, менечмент танҳо дар идоракунии равандҳои иқтисодӣ, дар сатҳи ширкатҳо, ки дар шароити муносибатҳои бозорӣ фаъолият мекунанд, дар фаъолияти хоҷагидорӣ мавриди истифода қарор мегирад.

3. Истилоҳи «менечмент» бо маъноҳои гуногун истифода бурда мешавад. Масалан, барои идоракунии табиати ғайризинда истилоҳи «control», барои идоракунии

¹ Ниг.: Ҷалил Зоҳид. Мабонии илми сиёсат. Техрон, 1366. - С. 78.

давлат ва ҷамъият мафҳуми «government administration» ё «public administration» истифода бурда мешуд. Баъзе вақтҳо ба мафҳуми «management» мафҳуми «business» («business management») - ро илова мекунад, ки ба соҳаи фаъолияти хоҷагидорӣ дахл доштанро тасдиқ менамояд.

4. Дар илми муосир мафҳуми идоракунии ба менеҷмент ҳамчун низоми кӯҳнашудаи воситаҳо муқобил гузошта мешавад. Идоракунии - ин амалия, аммо менеҷмент низоми донишҳои илмӣ, ки асосҳои назариявии амалияи идоракуниро ташкил медиҳанд ва онро бо тавсияҳои илмӣ таъмин менамояд, фаҳмида мешавад.

Дар фасли сеюми боби аввал - **“Асосҳои методологии омӯзиши менеҷмент ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ дар илми муосир”** - муҳаққиқ қайд менамояд, ки аз замони пайдоиши инқилоби санъатӣ дар Аврупо густурдагӣ ва печидагии созмонҳо зарурати таваҷҷуҳ ба менеҷментро ба вуҷуд овард. Назарияпардозони зиёде зухур карда, мутаносибан бо ин дигаргуниҳо пажӯҳишҳои доманадореро рӯи қор оварда, мактабҳои худро таъсис доданд. Дар тадқиқотҳои анҷомдодаи олимони Ф.Тейлор, А.Файол, П.Друкер, М.Х.Мескон, Х.Волфганг, И.Ансофф, Д.М.Гвишиан, Г.Х.Попов, А.В.Попов, А.Г.Аганбегян, Ю.П.Василев, А.И.Анчишкин ва дигарон масъалаҳои муайян кардани асосҳои методологии низоми идоракунии илмӣ, банақшагириӣ, ташкилӣ, роҳбарӣ ва назорати фаъолияти қорӣ дар муассиса, таърифи мафҳум, консепсияҳо ва назарияҳои марбут ба рушди менеҷмент мавриди таҳлил ва муқоиса қарор гирифтаанд.

Дар маҷмӯъ, аз назари муаллиф дар илми аврупоии идоракунии чор консепсияи муҳим ба рушди назария ва амалияи менеҷмент асарбахш буданд - идоракунии илмӣ; идоракунии маъмуриӣ; идоракунии аз мавқеи психологӣ ва муносибатҳои инсонӣ ва идоракунии аз мавқеи илм оид ба рафтор. Ин консепсияҳо баъдан барои пайдоиши назарияи менеҷмент ва мактабҳои илмӣи идоракунии ҳамчун замина хизмат карданд.

Муҳаққиқ андешаҳои намоёндагони мактабҳои амалкунандаро муфассал таҳлил карда, зикр менамояд, ки онҳо дар тадқиқотҳои худ ба қорқарди илмӣи низоми идоракунии таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуданд. Тамоялгириҳои бунёдии идоракунии ва менеҷментро онҳо танзимкунандаи истифодаи самараноки захираҳои инсонӣ ва моддӣ меҳисобанд.

Боби дуюми диссертатсия - **“Таҳқиқи ҷанбаҳои иҷтимоии идоракунии дар шароити ҷомеаи Тоҷикистони муосир”** - аз се фасл иборат аст.

Дар фасли якум - **“Мактаби идоракунии Эмомалӣ Раҳмон нишонаи олиии бунёди давлати иҷтимоӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон”** - диссертант зикр менамояд, ки давлат ниҳоди иҷтимоӣ, қонькунандаи талаботи ҷамъиятии одамон, ҳимоякунандаи манфатҳои қишрҳои гуногуни аҳоли, идоракунандаи ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ мебошад. Агар давлат ҳамаи ҳуқуқ ва имкониятҳои худро барои баланд бардоштани неқӯаҳволии шаҳрвандон, рушди сармояи инсонӣ, таъмини ҳаёти арзанда, ҳифзи иҷтимоӣ равона кунад, пас риояи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон харкатори иҷтимоӣ қасб мекунад. Аз мазмуни мафҳуми «иҷтимоӣ» ибораҳои «сиёсати иҷтимоӣ», «алоқаҳои иҷтимоӣ», «давлати иҷтимоӣ» ва ғайра ташаккул меёбанд. Давлати иҷтимоӣ - тартиби ташкили ҳамкориҳои иҷтимоии ниҳодҳои давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ буда, баробарии тарафҳоро тавсиф менамояд. Субъекти асосии амалинамоии сиёсати иҷтимоӣ давлат аст, ки дурнамои рушди худро муайян мекунад. Иқтисодиёт асоси ҳалли масоили иҷтимоӣ мебошад, аммо нақши соҳаи иҷтимоӣ дар амалинамоии вазифаҳои рушди иқтисодӣ мунтазам зиёд мешавад.

Дар асоси таҳқиқ ва таҳлили маводи муътамад асоснок мекунад, ки давлати иҷтимоӣ ҳимоякунандаи манфиатҳои халқ аст. Шароити зиндагии қишри камбизоат ва эҳтиёҷдоштаро баланд мебардорад. Баробарии манфиатҳои байни қишрҳои гуногуни аҳолиро таъмин намояд. Ба пешрафти ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодии ҳамаи шаҳрвандон аҳамият диҳад. Чунки пешрафти ҳаёти иҷтимоӣ барои рушди ҳаёти иқтисодӣ мусоидат менамояд ва ҳамзамон яке аз онҳо шароитро барои рушди дигаре ба вуҷуд меоварад.

Ба андешаи муҳаққиқ, дар ҳар як ҷомеае, ки тибқи риояи принципҳои демократия бунёд мегардад, тарзи ягонаи ҳаллу баррасии масъалаҳои марбут ба низоми

идоракунии ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ вучуд надорад. Бинобар ин, сиёсати низоми идоракунии ҷомеа бояд дар асоси ба инобат гирифтани манфиати ҷонибҳо ташаккул ёбад. Дар ин маврид, зарурати ҷалби фаёлонаи шаҳрвандон ҷиҳати рушди ҳаёти сиёсии ҷомеа пеш меояд. Чунки маҳорату малака ва донишҳои соҳавии онҳо барои мукамал гардидани қонунҳо, такмил додани барномаҳои амалии ниҳодҳо, ташкилоту созмонҳои ҷамъиятӣ, ки дар рушди низоми идоракунӣ нақши муҳим мебозанд, аз аҳамият ҳолӣ намебошанд. Аз ҷумла, яке иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки вазифаи асосиаш иштирок дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ба воситаи ташаккул додани иродаи сиёсии шаҳрвандон ва инчунин ба амал баровардани ҳокимият ба воситаи намояндагони худ мебошад, ҳизби сиёсӣ аст. Кӯшиши асосии ҳизби сиёсӣ ин ҷалб кардани мардум ба идеологияи худ ва бо ин восита, ба даст овардани ҳокимият мебошад.

Диссертант муҳтавои назарияҳои мавҷударо оид ба пайдоиши ҳизбҳои сиёсӣ мавриди таҳлил ва муқоиса қарор дода, зарурати таъсис ёфтани ва фаъолият кардани ҳизбҳои сиёсиро дар шароити Тоҷикистони муосир бо зикри риояи принципҳои ҷомеаи демократӣ нишон медиҳад.

Ҳамзамон қайд мекунад, ки дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ба ҷуз ҳизбҳои сиёсӣ мақоми хосаро ҳаракатҳои оммавӣ сиёсӣ мебозанд, ки назди худ ҳадафи ба даст овардани ҳокимиятро намегузоранд. Кӯшиш менамоянд, ки пуштибонӣ аз манфиатҳои шаҳрвандони минтақаҳои гуногуни мамлакат карда, барои баланд бардоштани сатҳи худшиносии мардум, рушди устувори соҳаҳои ҳаётбахши ҷамъият ҳиссагузор бошанд.

Муҳаққик, ҳамаи ҳулосаҳои худро оид ба ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ғайридавлатии динӣ, ҳаракатҳои оммавӣ сиёсии халқӣ бо овардани далелҳо аз таърихи давлатдорӣ муосири миллӣ асоснок мекунад. Аз ҷумла, қайд мекунад, ки 13 феввали соли 1990 дар кишвар созмонҳои амалкунанда, бахусус, созмони «Растохез» ва ҳизбҳои наҳзати исломи Тоҷикистон (ХНИТ) ва демократии Тоҷикистон шаҳрвандони зиёдро аз минтақаҳои гуногуни кишвар дар назди бинои ҳукумат ҷамъ оварда, истеъфои роҳбарони ҳизби коммунистӣ ва ҳукуматро талаб карданд. Ин гирдиҳамоии оммавӣ дар натиҷа, ба оғоз шудани ҷанги шаҳрвандӣ овард. Диссертант ба маводи таърихӣ ин марҳалаи начандон дур тақия карда, кӯшиш мекунад, ки ба таври воқеӣ мавқеи худро дар нисбати зарурати идоракунии ҷомеа, интиҳоби дурусти идоракунии ҷомеаи Тоҷикистони муосир нишон диҳад.

Инчунин зикр мекунад, ки нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди давлатдорӣ миллӣ беназир аст. Дастоварди аввалину арзишманде, ки Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз аз оғози фаъолияти қорӣ ба сифати Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати бунёди мактаби давлатдорӣ миллӣ ва низоми сиёсии ҳокимияти давлатӣ ба он муваффақ шуда, Тоҷикистонро аз вартаи нобудшавӣ ҳифз кард - ба сулҳ даъват кардани муҳолифин, оқилона ва тавассути музокира ҳал кардани низоъҳои миллӣ, баргардонидани гурезагон ба маҳалли зисти худ, расонидани дастгирии моддию пулӣ, ба оилаҳои фирорӣёне, ки бар асорати ҷанги шаҳрвандӣ манзили зисташон пурра нест карда шуданд ва дар маҷмӯъ, худро ҳамчун қафилӣ сулҳу амнияти тамоми мардуми кишвар эълон намудан мебошад. Зеро бидуни ризоият ва ваҳдати миллӣ барои Сарвари давлат дигар омилӣ сиёсӣ вучуд надошт, ки тоҷиконро муттаҳид карда, давлати миллии худро бунёд сохта, амнияти мардумро таъмин намоянд. Аз ин рӯ, новобаста аз вазъияти иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар, ки баъди аз байн рафтани Иттиҳоди Шӯравӣ боиси вусъат ёфтани гуногунандешӣ, ташкилҳои ҳизбҳои нави сиёсӣ ва ҳаракатҳои сиёсӣ-оммавӣ гардиданд, Сарвари давлат принципҳои ҷомеаи демократӣ ва арзишҳои умумибашариро дар низоми идоракунии давлатдорӣ миллӣ ба эътибор гирифта, фаъолияти онҳоро дар доираи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва қонунҳои амалкунанда, бахусус, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ» иҷозат дод.

Дар натиҷаи ҷаҳду талошҳои мудаввом ва ҷонбозиҳои бевоситаи ӯ Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ ба имзо расида, модели сулҳофарии ӯ

хамчун мактаби омӯзанда дар пахнои чомеаи башарӣ, аз ҷумла дар байни кишварҳои ноамну ҷангзада дастгирии кулии худро ёфт.

Корнамоии дигари мондагор ва омӯзандаи мактаби идоракунии Эмомалӣ Раҳмон марбут ба соҳаҳои стратегии рушди низоми иҷтимоии чомеа: фарҳанг, маориф, тандурустӣ ва ғайра, ки баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагӣ, некӯахлоқии аҳоли, худшиносии мардум аз инкишофи мудаввоми онҳо вобастагии зич дорад, алоқаманд мебошад.

Аз ин рӯ, ба андешаи диссертант дар таърихи давлатдорӣ миллии даврони Истиқлолият Эмомалӣ Раҳмон аз як тараф, ҳамчун чехраи баргузидаи сиёсӣ эҳёкунандаи миллати тоҷик, бунёдгузори давлати муосири тоҷикон, ҳифзкунандаи тамомияти арзӣ, бартарафкунандаи низоҳои дохилӣ, меъмори сулҳу ваҳдат ва таъминкунандаи амниятӣ суботи чомеа мебошад. Аз тарафи дигар, арҷгузорӣ ба муқаддасоти миллӣ, ҳифз ва эҳёкунандаи забони давлатӣ ҳамчун унсурҳои муҳими фарҳанг - рамзи ҳамбастагӣ ва муттаҳидии ҳамаи шаҳрвандони кишвар, муаррифи кунандаи чехраҳои мондагор ва шуҳратёфти миллат, арзишҳои фарҳангӣ дар сатҳи байналмилалӣ, танзимкунандаи ҷашну маросимҳои миллию динӣ, танзимкунандаи рушди соҳаҳои стратегии низоми иҷтимоӣ ва ҳадафҳои созанда чихати муваффақ шудан ба чомеаи пешрафта мебошад. Аз ин рӯ, фарҳанги давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон мактаби созанда ва таҷрибаи давлатдорӣ ӯ мактаби омӯзанда аст.

Дар фасли дуюм - **“Низоми идоракунии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳадаф ва вазифаҳо”** - диссертант дар бораи ташаккули аввалин идеяҳо оид ба ҳокимият аҳамияти хоса дода, қайд мекунад, ки нуқтаи назарҳо оид ба фаҳмиш ва тавзеҳи мафҳуми ҳокимият ҳанӯз дар фалсафаи атиқа, дар натиҷаи ба асос гирифтани таҷрибаи давлатдорӣ Юнони Қадим ва Рими Қадим ташаккул ёфта, дар марҳалаҳои баъдина тавачҷуҳ ба ташреҳи он зиёд гашт. Хусусан, дар асри XX ва ибтидои қарни XXI ин мавзӯё яке аз масъалаҳои асосии тадқиқоти файласуфон, сотсиологҳо ва сиёсатшиносони аврупоӣю ватанӣ, аз ҷумла Х.Арендт, Р.Арон, Р.Бершtedт, Т.Вартенберг, М.Вебер, Э.Гиденс, Т.Парсонс, М.Гулаҳмедов, Г.Зокиров, А.Маҳмадов, А.Муҳаббатов, М.Хидирова ва дигарон қарор гирифт.

Дар асоси таҳлил ва тадқиқи нуқтаи назари муҳаққиқон муаллиф зикр менамояд, ки ҳокимият барои ҳар як гурӯҳ воситаи ба танзим даровардани фаъолияти якҷояи байни аъзоён; маҳорати амалӣ кардани иродаи худ ва ба дигарон бор кардани он, ҳамчун қувваи муташаккил, ки амалиёти ягона ва устувории тартиботро дар муносибатҳои ҷамъиятӣ тавсиф менамояд, фаҳмида мешавад.

Ҳокимият аз як тараф, маҳорат, ҳуқуқ ва имконияти фармонравӣ қардан ба касе, ба чизе; таъсири ҳалкунанда расонидан ба қисмат, рафтор ва фаъолияти одамон тавассути истифодаи воситаҳои гуногун: ҳуқуқ, обрӯ, ирода ва маҷбурнамоӣ, аз тарафи дигар, ҳукмронӣ ба болои одамон, мақомоте, ки ваколатҳои ҳукуматро сабук мегардонад, ифода менамояд.

Сарчашмаҳои пайдоиш ва ташаккули он боигарӣ ва ё имкониятҳои иқтисодӣ, имкониятҳо ва ё воситаҳои зӯрӣ ва дониш ба ҳисоб мераванд. Воситаҳои ахбори умум низ шакли паҳншудатарини таъсиррасонӣ ба шуури сиёсии одамон мебошад. Вазифаҳои асосии онро комёб шудан ба ҳамфикрии ҷамъиятӣ, дастгирии тартибот ва суботи ҷамъиятӣ, миёнаравӣ дар робитаҳои байни субъектҳои гуногун, баррасӣ ва ҳалли низоҳо, коркард ва дар ҳаёт татбиқ кардани иродаи сиёсии барои ҳамаи чомеа ягона, қабули қарор, ташкил кардани шароит барои иҷроии онҳо, назорати иҷроӣ қарорҳо ва ғайра ташкил медиҳанд.

Ба андешаи муаллиф, ҳокимияти сиёсӣ шакли нисбатан васеъ ва махсуси муносибатҳои ҷамъиятӣ байни гурӯҳҳои калони одамон, синфҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ мебошад, ки иродаи худро дар сиёсат ифода мекунанд. Он танзимкунандаи тартиботи иҷтимоӣ аст ва барои ба танзим даровардани тартиботи воситаҳои зиёд, аз ҷумла идеологияро васеъ истифода мебарад. Бо воситаи он ҳокимият ва сиёсати пешгирифта самти ғоявӣ мегирад. Идеология мақсад ва характери маҷбурнамоии одамонро ба хотири ба ҳадаф расидан асоснок менамояд.

Инчунин, дар фасли мазкур муаллиф вобаста ба асос гирифтани хусусиятгириҳо дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ намудҳои ҳокимиятро мушаххас карда, қайд мекунад, ки ҳокимияти сиёсӣ хос ба маҳорат ва имкониятҳои он касе аст, ки метавонад иродаи худро дар роҳбарӣ ва идоракунии ҷомеа дошта бошад, таъсири муайянкунанда ба рафтори омма бо истифодаи воситаҳои, ки дар иттиҳоди давлат мебошанд, расонад ва муносибати байни гурӯҳҳои алоҳидаро ба танзим дарорад.

Аммо ҳокимияти давлатӣ - ин шакли ҳокимияти сиёсӣ аст, ки маҳорати таъсир расониданро ба характер, самти фаъолият ва рафтори одамон, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, синфҳои тавассути механизмҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, маънавӣ ва ташкилӣ-ҳуқуқӣ дорад. Нишонаҳои асосии он истиқлолият ва сарварӣ дар ҳамаи воҳидҳои маъмурии кишвар ва мустақилият дар муносибатҳои байналмилалӣ; ба сифати қувва баромад карда, ҷомеаро дар маҷмӯъ, аз ҳар гуна хатарҳо ҳифз карда тавоништан; доштани монополияи ҷиҳати ошкоро истифода бурдани қувва, маҷбурнамоии ҷисмонӣ; доштани дастгоҳи махсуси идоракунии ҳамаи ҷомеа, ки дар худ маҷмӯи мақомоти гуногун, воситаҳои моддӣ, ки барои иҷрои мақсад ва вазифаҳои ҳокимияти давлатӣ зарур мебошанд, доштани ҳуқуқи истисноӣ барои муътадил нигоҳ доштани ҳаёти ҷамъиятӣ, таҳияи қонунҳо ва санадҳо, ки барои ҳамаи аҳоли муҳим мебошанд, рӯёнидани андоз ва дигар намуди ҷамъоварӣ, ки барои ҳамаи аҳоли ҳатмӣ аст.

Умуман, ҳокимияти сиёсӣ ва ҳокимияти давлатӣ ба андешаи муаллиф бо ҳамдигар зич алоқаманд мебошанд, аммо ҳокимияти сиёсӣ назар ба ҳокимияти давлатӣ мафҳуми васеътар аст. Зеро фаъолияти сиёсӣ на танҳо дар доираи давлат, балки дигар ҷузъҳои ташкили сиёсии ҷомеа амалӣ карда мешавад, аз ҷумла дар чорҷӯбаи ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, иттифоқҳои касаба ва ғайра.

Аммо ҳокимияти давлатӣ ҳамеша маҳаки ҳокимияти сиёсӣ, мазмуни асосии он аст. Ҳокимияти давлатӣ ҳамчун маҷмӯи ваколатҳои ҳокимияти халқӣ мебошад, ки аз тарафи мақомотҳо ва амалдорони давлатӣ иҷро карда мешаванд, таъсир ба соҳаҳои фаъолияти ҳаётии ҷомеа бо истифодаи шакл ва методҳои мувофиқ, бо мақсади баланд бадостани сатҳи некӯаҳволии шаҳрвандон расонида мешавад.

Аз назари диссертант, баъди эълонии соҳибхитиёрӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати ягона (унитарӣ) эътироф шуда, дар низоми идоракунии он ду дараҷаи ҳокимият мавриди татбиқ қарор гирифт. Ҳокимияти давлатӣ, ки дар Тоҷикистон дар асоси таҷзияи се шоҳаи ҳокимият: қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ карда мешавад, дар низоми идоракунии ва рушду таҳаввули тамоми воҳидҳои маъмурию ҳудудии ҷомеа нақши калидиро мебозад. Ба вижа, идоракунии афзалиятноки соҳаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишварро ба роҳ монда, таъмин ва иҷрои қарорҳои қонунҳо, амру фармонҳои Президентро дар тамоми қаламрав ҳатмӣ шуморида, назорати онҳоро аз ҷониби мақомоти мувазафшуда зерин назорат мегирад.

Дар асоси таҳлили мавод муаллиф натиҷагирӣ мекунад, ки дар тафриқа аз мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ - мақомоти маҳаллии ҳокимияти маҳаллӣ дар низоми идоракунии ҷомеаи Тоҷикистони муосир аз мақомоти намоёндагии маҳаллии давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ иборат мебошад. Низоми идоракунии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ҳамчун шоҳаи мустақили ҳокимияти сиёсӣ дар заминаи Конститутсияи кишвар ва дигар қонунҳои амалкунанда, ки бо ба асос гирифтани арзишҳои умуминсонӣ таҳия гардидаанд, ба роҳ монда шудааст. Бинобар ин, аз лиҳози идоракунии нишона ва принципҳои муҳими идоракунии демократӣ ва ҳимояи ҳуқуқи ўҳдадорӣҳои шаҳрвандон, танзими муносибатҳои иҷтимоӣ дар мушаххаснамоии ваколатҳои мақомотҳо пурра риоя карда шудааст. Халқро ба сифати сарчашмаи асосии ҳокимият пазируфта, сиёсати идоракунии худро барои баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагӣ, некӯаҳволии аҳоли, ҳалли масъалаҳои рӯзмарра ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ равона кардааст. Бар замми ин, ҷиҳати ҳалли баррасии масъалаҳои ба вилояту ноҳия дахлдошта, ваколатҳоро ба масъулини мақомот мушаххас карда, барои назорат ва амалӣ кардани фаъолияти онҳо робитаи тарафайнро мустақкам намулдааст.

Фасли сеюм - “**Таҳаввули мақомоти худидоракунии маҳал ҳамчун звенои асосии рушди низоми идоракунии дар шароити Тоҷикистони соҳибистиклол**” ном дорад. Муаллиф дар оғоз пирумони пайдоиши аввалин идеяҳо дар бораи назарияи худидоракунии маҳал - идеяи ҳуқуқҳои маҳал, шартномаи ҷамъиятӣ, умумияти автономӣ (мухторият), идораи намояндагӣ ва тақсими ҳокимият дар асри XVIII таваҷҷуҳ зоҳир менамояд. Аммо дар Англия баъди инқилоби англисҳо идея оид ба мақомоти худидоракунии дар охири асри XVII мавриди истифода қарор гирифт. Аз он давра шурӯъ шуда, идоракунии маҳалро мафҳуми худидоракунии иваз менамояд.

Дар асри XIX бошад, бинобар сабаби рушди донишҳои илмӣ назарияи ҷамъиятӣ (В.Н.Летков, А.И.Василчиков) ва давлатӣ (Л.Штейн, Р.Гнейст) фаҳмиши моҳияти худидоракунии маҳал пайдо шуданд.

Намояндагони назарияи ҷамъиятӣ, зери мақомоти худидоракунии маҳал - ин дар ихтиёр доштани корҳои хоҷагӣ, аз ҷимояи давлат озод будани онро фаҳманд, аммо назорати мақомоти давлатиро дар ҷаъолияти он инкор намекарданд. Онро ҳокимияти қонунишуда пазируфта, дар доираи талаботи муқарраркардаи ҳокимияти давлатӣ амал карданаширо эътироф намуданд.

Намояндагони назарияи давлатӣ бошанд, мақомоти худидоракунии маҳалро яке аз шаклҳои ташкили давлатии идоракунии маҳаллӣ ҳисобида, муътақид буданд, ки ҳамаи ўҳдадорихоро барои ин мақомот давлат муқаррар мекунад ва сарчашмаи асосии он ҳокимияти давлатӣ мебошад. Аммо дар тафовут аз идоракунии мутамаркази давлатӣ идоракунии маҳал аз тарафи маъмурини давлатӣ амалӣ карда намешавад, балки онро ҷамоати маҳал, намояндаи аҳолии маҳал, ки барои танзими корҳои маҳал мароқи зиёд доранд, идора мекунад. Аз ин нуқтаи назар, худидоракунии маҳал дар Тоҷикистони муосир - ин шакли амалинамоии ҳокимияти халқӣ аст, ки масъалаҳои аҳамияти маҳаллидоштаро бо иштироки сокинони ҷамоати шаҳраку деҳа дар доираи қонун ва баъзе ҳолат бе кӯмаки давлат ҳал мекунад.

Таҳлили вазъи имрӯзаи низоми ҷомеадорӣ дар Тоҷикистони муосир низ худ далолат аз он мекунад, ки масъалаҳои хусусияти маҳаллидошта аз як тараф, аз ҷониби мақомоти худидоракунии маҳал бо ҷалби сокинон ҳаллу фасл ёфта, барои рушди нумӯи деҳа ва ё шаҳрак равона карда мешаванд. Аз тарафи дигар, дар иҷрои баъзе вазифаҳои ин мақомот мустақилият надорад. Ҳарчанд иҷрои корҳо дар доираи қонунҳои амалкунанда ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ сурат мегиранд, аммо таъсири давлат ба мақомоти худидоракунии ин асоси танзими тартибот, риояи волоияти қонун ва эҳтироми арзишҳои миллӣ мебошад.

Дигар вижагии хоси ин фасл иборат аз он аст, ки муаллиф давраҳои таърихии ташаккул ва таҳаввули мақомоти худидоракунии маҳалро дар Тоҷикистони муосир мавриди муқоиса қарор дода, қайд мекунад, ки яҷейкаи аввалини мақомоти худидоракунии маҳал дар таърихи фарҳанги ҷомеадорӣ тоҷик Шӯроӣ авлод (Шӯроӣ кӯҳансолон) буд, ки онро қуҳансоли авлод идора мекард. Дар ҳаёти Шӯроӣ мазкур намояндагони авлодҳои маҳал дохил шуда, манфиатҳои ҳар як авлодро ҷимоя мекарданд.

Дигар манбаи ташаккул ва такмил ин мақомотро ҷимоя кардани тамомияти ҳудудӣ ва арзишҳои гузаштаи таърихии миллӣ ташкил меод. Ҳудуди ягонае, ки дар худидоракунии анъанавии мардуми мо нақши калидӣ бозид, маҳалла мебошад. Аммо мардуми тоҷик бо назардошти ҷойгиршавии аҳоли вобаста ба хусусиятҳои ҷуғрофии минтақа ба ҷойи мафҳуми «маҳалла» мафҳумҳои «гузар», «кӯй», «деҳа», «кишлоқ» ва дар баъзе мавзӯҳо вобаста ба шумори хонаҳо калимаҳои «даҳа», «сада» ва «ҳазора» - ро истифода мебарданд. Муаллиф ба таври муфассал оид ба сабабҳои пайдоиш, хусусиятҳои, тартиби номгузорӣ, таъини роҳбар (оқсақол, арбоб, амин), ки маъмурини дараҷаҳои поёнии низоми идоракунии давлатӣ дар ҷомеаи феодалӣ ба ҳисоб мерафтанд, маълумот медиҳад. Ҳамчунин, вазифаҳои аввалиндараҷаи онҳо, ки ҷамъи саривақтии андоз, ҳифзи амнияти мардум, ҳалли баҳсу низоҳои ва ғайра ба ҳисоб мерафтанд, таҳлил менамояд.

Бо вучуди ҳамроҳшавии Осиёи Миёна ба ҳукумати Россия ва ба миён гузоштани лоиҳаи ислоҳоти замин низоми худидоракуни дар доираи принципҳои анъанавӣ сурат мегирифт. Аммо пирӯзии инқилоби октябр дар ҳудуди собиқ империяи Россия боиси ташаккули принципҳои нави ҳокимияти намояндагӣ гардида, зинаҳои поёнии идоракунии маҳаллӣ ба идоракунии болоӣ тобеъ шуданд. Аммо аз сабаби нарасидани мутахассисон дар маҳалҳо вазифаи шӯроҳо ба дӯши оқсақол ва амлоқдорон вогузор карда шуд.

Дар солҳои истиқлолияти давлатӣ муносибатҳои ҷамъиятиро, ки ташкилкунандаи сохтори иҷтимоӣ ва идоракунии давлатӣ мебошанд, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим менамояд. Бинобар ин, баъзе аз шаклҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ бо хизмати давлатӣ ва баъзеи дигар ба мақомоти худидоракунии маҳал вобаста карда шуданд. Баъдан, дар ҷумҳурӣ қонунҳои зерин: “Дар бораи мавқеи ҳуқуқи вакилони Маҷлиси вакилони халқӣ” аз 12 декабри соли 1996; “Дар бораи интихоби вакилони Маҷлиси маҳаллии вакилони халқӣ” аз 10 декабри соли 1998; «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳа» аз 1-уми декабри соли 2004 ва ғайра қабул гардиданд, ки имрӯз фаъолияти мақомоти худидоракунии маҳалро ба танзим медароранд.

Аз назари муаллиф, мақомоти худидоракунии маҳал - звенои аввалини ҷомеаи демократӣ буда, барои наздик кардани ҳокимият ба аҳоли шароит фароҳам оварда, дар доираи муайян талаботи иҷтимоии аҳолиро қонеъ мегардонад. Унсурҳои он: ҷамоати шаҳраку деҳа, вакили ҷамоат, раиси ҷамоат, роҳбари минтақа, куҳансоли деҳа ва ғайра мебошанд. Бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи аҳолии ҷамоати шаҳраку деҳа намояндагони онҳо дар мақомоти иҷроия ва намояндагии ҷамоат ваколатҳои муайян дошта, масъалаҳои барои маҳал вобастаро баррасӣ ва ҳал менамояд. Зеро дар тафовут аз мақомоти давлатӣ онҳо нисбат ба анъанаҳои маҳал, арзишҳои моддию маънавӣ ва меъёрҳои иҷтимоии ҷамоатҳо бештар оғайӣ доранд. Бинобар ин, асоси ин мақомотро фаъолияти озод ва майли шаҳрвандон ташкил медиҳад.

Мақомоти худидоракунии маҳал ҳамчун ниҳоди мустақил ҷиҳати рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷамоати шаҳраку деҳа вазифаҳои мухталифро, ки санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда, ба ваколати субъектҳои худидоракунандаи маҳал гузоштаанд, иҷро мекунад. Ҳамаи ин вазифаҳо дар рисола ба таври дақиқ ва муфассал мушаххас карда шудаанд.

Ҳамин тавр, ҷамоат ҳамчун зинаи поёнии мақомоти худидоракуни дар амалӣ гардонидани ҳуқуқи шаҳрвандон ҷиҳати иштирок дар идораи корҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ ёрӣ мерасонанд, онҳоро барои иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ ва хоҷагии қаламрави худ, ҳалли масъалаҳои хеле муҳиме, ки бевосита ба манфиати аҳоли дахл доранд, муттаҳид месозад, ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар иҷрои талаботи Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси Олӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои Маҷлиси маҳаллии вакилони халқ ва райони онҳо мусоидат мекунад. Байни ҳокимияти давлатии маҳаллӣ ва аҳолии ҷамоати шаҳраку деҳа вазифаи миёнаравӣ ва барқарорнамоии муносибатҳои ҷамъиятиро ба танзим дароварда, муҳтавои амру супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба мардум расонида, иҷрои онҳоро таъмин ва назорат мекунад, роҳҳои ҳал ва бартараф кардани масъалаҳои ба ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодии маҳал дахлдоштаро ҷустуҷӯ карда, дар ҳамкорӣ бо дигар мақомот ва ниҳодҳои ғайридавлатию ташкилотҳои хориҷӣ бартараф мекунад.

Масъалаи дигаре, ки дар ин фасл ба он мароқи хоса зоҳир карда шудааст - ин натиҷагирӣ кардани тадқиқоти сотсиологӣ баргузорнамудаи ҳуди муаллиф дар 16 ҷамоати шаҳраку деҳоти кишвар буда, онро бо натиҷаҳои бадастовардаи Маркази тадқиқоти сотсиологӣ «Оина», хулосаҳои тадқиқоти сотсиологӣ ҷомеашинос З.Қодиров оид ба масъалаи «Татбиқи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳа» муқоиса менамояд. Аз ҷумла, зикр менамояд, ки роҳбарони ҷамоатҳо ва аҳолии маҳалҳо оид ба қонуни мазкур тасаввуроти зарурӣ надоранд.

Бинобар ин, муҳаққиқ тавсия медиҳад, ки ҳокимияти давлатӣ якҷоя бо мақомоти худидоракунии маҳал бояд таваччуи хоса ба ҳалли масъалаҳое, ки ба ҳаёти иҷтимоии аҳоли дахл доранд: бехтар намудани инфрасохтор, пеш аз ҳама, дар соҳаҳои маорифу тандурустӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ, таъмин кардани аҳоли бо оби нӯшокӣ, бунёду таҷдиди роҳҳои маҳаллӣ, рушди инфрасохтори сайёҳӣ ва инкишофи ҳунарҳои мардумӣ, ба талаботи муосир, мутобиқ сохтани сатҳи хизматрасонӣ ва ғайра мусоидат намоянд.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмии кори тадқиқотӣ

Идоракунии ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ мебошад, ки рушди он ба пайдоиши инсон алоқамандӣ дорад. Таҳаввули ин падида марҳала ба марҳала, дар раванди муттаҳид шудани фардҳо ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ ҷиҳати идора кардани ҷомеа ва ба танзим даровардани муносибатҳои иҷтимоӣ мувофиқат мекунад. Зеро ки инсон ҳам дар ҳолати инфиродӣ ва ҳам ҷамъиятӣ барои қонунгардонидани талаботи иҷтимоии худ ба он эҳтиёҷ дошт. Бо мурури замон дар Аврупо аввалин назарияҳо оид ба идоракунии ҷомеа пайдо шуданд, ки дар онҳо нуқтаи назари илмии муҳаққиқон баррасӣ ёфтанд.

Диссертант масъалаи таҳқиқшавандаро пурра таҳлил намуда, ба чунин хулоса меояд:

1) таҳаввули идоракунии панҷ марҳаларо дар бар мегирад, ки ҳар яке аз онҳо бо тамоюлгириҳо аз ҳамдигар фарқ мекунад: марҳалаи якум - 4-5 ҳазор сол пеш аз давраи ҳукмронии шоҳ Ҷаммурапӣ; марҳалаи дуюм - солҳои ҳукмронии шоҳи Бобул Ҷаммурапӣ; марҳалаи сеюм ба низоми идоракунии Эрони Бостон марбут аст; марҳалаи чорум - давраи ташаккули тамаддуни исломӣ ва марҳалаи панҷум ба инкишофи ақидаҳо оид ба низоми идоракунии хусусияти демократӣ ва дунявироштар мутафаккирони тоҷик (аз асри X то охири асри XIX) рабт дорад;

2) концепсияҳои рушди низоми идоракунии (идоракунии илмӣ, маъмурӣ, муносибатҳои инсонӣ ва муносибатҳои рафторӣ), инқилобҳои идоракунии дар рушди ҷомеа ва танзими муносибатҳои иҷтимоӣ нақши муҳим бозиданд. Идоракунии ва менеҷмент хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунанда доранд:

- идоракунии - ин маҷмӯи муносибатҳо, методҳо барои ба танзим даровардани равандҳо дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ; менеҷмент - ин намуди мустақили касбии фаъолият, пешбинӣ кардани мақсад тавассути истифодаи ақлонии захираҳои моддӣ ва меҳнатӣ, амалан истифода кардани принципҳо, методҳо ва вазифаҳои механизми иқтисодии идоракунии мебошанд. Идоракунии раванди умумӣ ва таърихи кӯҳандошта, менеҷмент ҷузъи механизмҳои идоракунии мебошад.

Муносибатҳо ба баҳодиҳии самаранокии меҳнат, тақсимоли захираҳо тафовути дигари байни идоракунии ва менеҷмент аст.

- мафҳуми “менеҷмент” аз рӯи моҳият синоними мафҳуми “идоракунии” мебошад, вале доираи истифодаи зухуроти идоракунии нисбат ба менеҷмент васеътар аст.

- дар илми муосир мафҳуми “идоракунии” ба “менеҷмент” ҳамчун низоми кӯҳнашудаи воситаҳо муқобил гузошта мешавад. Менеҷмент - ин илм ва амалияи идоракунии, аммо идоракунии низоми донишҳои илмӣ, ки асосҳои назариявии амалияи идоракуниро ташкил медиҳад ва амалияи менеҷментро бо тавсияҳои илмӣ таъмин менамояд, фаҳмида мешавад.

3) дар идеяҳои намоёндогани мактабҳои идоракунии илмӣ, маъмурӣ, муносибатҳои инсонӣ ва муносибатҳои рафторӣ асосҳои методологии идоракунии, ки метавонанд дар низоми фаъолияти самараноки мақомоти идоракунии ҷомеаи муосир, аз ҷумла Тоҷикистон истифода бурда шаванд, инъикос ёфтаанд;

4) Эмомалӣ Раҳмон дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун шахсияти баргузидаи сиёсӣ миллати тоҷикро аз вартаи нобудӣ наҷот бахшид, давлати муосири тоҷиконро бунёд карда, тамомияти арзӣ, якпорчагии онро нигоҳ дошт. Низоҳои дохилро тавассути музокира ва мулоқотҳои сангину заҳматталаб ҳал карда, ҳамчун меъмури сулҳу ваҳдат ва таъминкунандаи амнияти суботи ҷомеа номи

худро дар таърих сабт намуд. Инчунин, арчгузорӣ ба муқаддасоти миллӣ, ҳифз ва эҳтиром доштани забони давлатиро ҳамчун унсури муҳими фарҳанг - рамзи ҳамбастагӣ ва муттаҳидии ҳамаи шаҳрвандони кишвар ба мардум омӯзонд. Чехраҳои мондагор ва шуҳратёфти тоҷик, арзишҳои фарҳанги миллиро дар сатҳи байналмилалӣ муаррифӣ кард. Ҷашну маросимҳои миллию диниро ба танзим дароварда, ба рушди соҳаҳои стратегии низоми иҷтимоӣ ва ҳадафҳои созандаи кишвар ҷиҳати муваффақ шудан ба ҷомеаи пешрафта тadbирҳои наҷиб андешид. Аз ин рӯ, фарҳанги давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон мактаби созанда ва таҷрибаи давлатдорӣ ӯ мактаби омӯзанда аст.

5) дар ҷомеаи принципҳои ҷомеаи демократӣ ҷиҳати таъсис ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ вобаста ба муқаррароти амалкунанда риоя карда мешавад. Вазифаҳои ҳизбҳо - ин танзими муносибатҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ҳифзи тамомияти арзӣ, арҷ гузоштан ба муқаддасот ва арзишҳои миллӣ ва ғайра ба ҳисоб меравад. Аммо ҳамаи ҳизбҳои сиёсии амалкунанда ва ба қайд гирифташуда дар доираи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ” ва талаботи оинномавии худ амал кунанд.

6) ҳадафи асосии ташкилотҳо ва ҳаракатҳои оммавӣ сиёсӣ ташаккул ва таҳкими маърифати сиёсии мардум, ободии маҳал, баланд бардоштани сатҳи худшиносии шаҳрвандон мебошад. Бо мурури замон низоми идоракунии баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, заиф шудани қудрати идоракунии ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон ҳаракатҳои оммавӣ-сиёсӣ ҳадафи худро тағйир доданд, ки дар натиҷа, аҳолиро ба гурӯҳҳои ба ҳам муҳолиф тақсим намуданд;

7) масҷид ҳамчун иттиҳодияи ғайридавлатӣ ҷиҳати ташаккули тафаккури динии шаҳрвандон нақши хос дорад. Он дар доираи қонунҳои амалкунандаи кишвар ва қоидаҳои шариати исломӣ амал мекунад.

8) олимони аврупоӣю ватанӣ идея ва назарияҳоеро коркард намудаанд, ки барои рушди мақомоти худидоракунии маҳал, аз ҷумла дар Тоҷикистон нақши меҳварӣ мебозанд. Дар заминаи ин идея ва назарияҳо метавон гуфт, ки:

- мақомоти худидоракунии маҳал - ин звенои аввалини ҷомеаи демократии Тоҷикистони муосир ба ҳисоб рафта, талаботи гуногуни соқинони ҷамоати шаҳраку деҳаро дар доираи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва қонунҳои амалкунанда қонеъ мегардонад;

- таркибҳои асосии мақомоти худидоракунии маҳалро дар Тоҷикистони муосир ҷамоати шаҳраку деҳа, вакили намояндагии ҷамоат, раиси ҷамоат, роҳбари минтақа ва кӯҳансоли деҳа ташкил медиҳанд. Ҳамаи онҳо вазифа ва ўҳдадорихои худро доранд;

- дар ташаккул, таҳаввул ва рушди мақомоти худидоракунии маҳал риояи омилҳои зерин: танзими расму оин, инфрасохтори иқтисодии маҳал, шумораи аҳоли ва ҳайати иҷтимоии он мақоми хоса доранд;

- мақомоти худидоракунии маҳал нисбат ба намояндагони мақомоти ҳокимияти давлатӣ оид ба масъалаҳои аввалиндараҷа ва ҳалталаби худуди ҷамоат оғаҳии комил доранд. Бинобар ин, дар маҷлисҳои умумии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии маҳал ҷиҳати пешниҳоди масъалаҳои ҳаётан муҳим масъулини ҷамоати шаҳраку деҳа ҳатман ширкат варзанд;

9) дар доираи тадқиқоти сотсиологӣ баргузорнамудаи муаллиф, тадқиқотҳои гузаронидаи Маркази тадқиқоти сотсиологӣ «Оина» ва ҷомеашиносони тоҷик: З.Қодиров, Ю.Юсуфбеков, Р.Бобочонов ва Н. Кунтувдий дақиқ карда шуд, ки сатҳи дониши роҳбарон ва соқинони ҷамоати шаҳраку деҳа оид ба амалигардонии талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии ҷамоати шаҳраку деҳа» қаноатбахш намебошад. Аз ин рӯ, роҳбарони мақомоти худидоракунии маҳал якҷоя бо намояндагони мақомоти ҳокимияти давлатӣ, бо ҷалби намояндагони иттиҳодияҳои ғайридавлатӣ барои ташаккул ва тақмил додани маърифати ҳуқуқӣ ва сиёсии аҳолии ҷамоати шаҳраку деҳот мизҳои мудаввар, семинарҳои омӯзишӣ-машваратӣ ташкил намуда, ба шаҳрвандон дастурамали мувофиқ таҳия кунанд;

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

- Эмомалӣ Раҳмон дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун шахсияти баргузидаи сиёсӣ миллати тоҷикро аз вартаи нобудӣ наҷот бахшид, давлати муосири тоҷиконро бунёд кард, тамомияти арзиро нигоҳ дошт, низоъҳои миллиро тавассути музокира ва мулоқотҳо ҳал карда, ҳамчун меъмори сулҳу ваҳдат ва таъминкунандаи амниятӣ суботи ҷомеа номи худро дар таърих сабт намуд. Дар таҳқиқи шинохти арзишҳои миллий, унсурҳои фарҳангӣ, эҳтиром доштан ба забони давлатӣ ҳамчун рамзи ҳамбастагӣ ва муттаҳидии ҳамаи сокинони Тоҷикистон, муаррифӣ кардани шахсиятҳои шуҳратёфти тоҷик, арзишҳои фарҳангии миллий хизмати мондагор кард. Аз ин рӯ, дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар таълим додани фарҳанг ва таҷрибаи давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун фанни таълимӣ ворид карда шавад;

- дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳа» тағйироту иловаҳо дохил карда шуда, сохтор ва вазифаҳои масъулин мушаххас карда шаванд. Ҳамзамон барои самаранок ва натиҷабахш иҷро кардани вазифаҳои муқарраршуда вобаста ба шумораи аҳолии ҷамоати шаҳраку деҳот воҳидҳои кории иловагӣ ҷудо карда шаванд;

- барои татбиқ кардани талаботи сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҷавонон вазифаҳои роҳбарикунандаи ҷамоати шаҳраку деҳот ба ўҳдаи мутахассисони ҷавон вогузор карда шавад;

- ҳар се сол дар назди Донишкадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон кормандони воҳидҳои сохторӣ ҷамоати шаҳраку деҳот аз курсҳои тақмили ихтисос гузаронида шаванд;

- дар ҳар як ҷамоат ҷиҳати коркард, қабул ва интиқоли маълумот шӯбаи хизматрасонии техникӣ ва коммуникатсионӣ таъсис дода шуда, қабул ва интиқоли ахбор вобаста ба талаботи ҷомеаи техногенӣ электронӣ сурат гирад. Инчунин, дар ҷамоати шаҳраку деҳоти қаламравҳои дурдаст хати шабакаи Интернет ғайридавллатӣ гардонида шуда, сайтҳои муаррификунанда таъсис дода шаванд;

- ҳар сол на кам аз ду маротиба бо кормандони ҷамоат ва аҳолии ҳудуди он оид ба ташаккули маърифати ҳуқуқӣ, муайян кардани вазифаҳои мақомоти худидоракунии маҳал бо ҷалби мутахассисон, вакилони маҳал, намояндагони ниҳодҳои гуногуни давлатию ғайридавлатӣ семинарҳои омӯзишию машваратӣ ташкил намоянд;

- дар рӯзнома ва ё ҳафтаномаи ҳокимияти маҳаллии вилоят, шаҳру ноҳияҳо барои ташаккули шуур ва тафаккури аҳоли нисбат ба талаботи мақомоти идоракунии маҳал маводи марбут ба мувафакқият ва дастовардҳои ҷамоатҳо, андӯштани таҷрибаи яқдигар ба нашр расонида шаванд ва ғайра.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

1. Муродов И.Д. Шарҳи мафҳумҳои идоракунии ва менеҷмент: умумият ва фарқият [Матн] *И.Д.Муродов //Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ*. 2018, №5-1 (77) - С. – 294 - 301.
2. Муродов И.Д. Мактаби маъмурии идоракунии ва сахми намояндагони он дар рушди менеҷмент ҳамчун илм [Матн] *И.Д.Муродов //Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ*. 2018, №5-2 (77) - С. - 281 287.
3. Муродов И.Д. Тавсифи асосҳои методологии мактабҳои идоракунии илмӣ ва маъмури дар рушди менеҷмент: умумият ва фарқият [Матн] *И.Д.Муродов //Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон*. 2019, №2. - С. - 194 - 199.
4. Муродов И.Д. Моҳият ва тамоюлгирии андешаҳои намояндагони мактабҳои муносибатҳои инсонӣ ва рафторӣ дар рушди менеҷмент[Матн] *И.Д.Муродов //Паёми донишгоҳи давлатии Хучанд*. 2019, №1. – С. 158-162.
5. Мухити экологӣ-географӣ ва захираҳои кишоварзии ҳудуди ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (назария ва методология) [Матн] *И.Д.Муродов //Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ*. 2018, №5-2 (77) - С. - 281 287.

**ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМ.САДРИДИНА АЙНИ**

УДК: 1: [65+339.138](575.3)

На правах рукописи

МУРОДОВ ИЛХОМДЖОН ДАВЛАТОВИЧ

**УПРАВЛЕНИЕ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ
ФЕНОМЕН В УСЛОВИЯХ ОБЩЕСТВА
СОВРЕМЕННОГО ТАДЖИКИСТАНА**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание учёной степени
кандидата философских наук по специальности
09.00.11. - социальная философия**

ДУШАНБЕ – 2019

Диссертация выполнена на кафедре философии Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни

Научные руководители: **Самиев Бобо Джураевич** - доктор философских наук, профессор кафедры философии ТГПУ им. Садриддина Айни;

Бердиев Шохназар Пирназарович - кандидат философских наук, зав.кафедрой философии ТГПУ им. Садриддина Айни

Официальные оппоненты: **Хайдаров Рустам Джурабоевич** - доктор философских наук, заместитель директора Института философии, политологии и права им. А.Багоутдинова АН РТ;

Абилова Гуландом Сардоревна – кандидат философских наук, доцент кафедры социально-гуманитарных наук Института государственного управления при Президента Республики Таджикистан

Оппонирующая организация: Таджикский государственный коммерческий университет, кафедры общественных наук

Защита диссертации состоится “26” декабря 2019г. 13⁰⁰ часов на заседании диссертационного совета 6 Д. КОА 026 по защите диссертаций на соискание степени доктора философии (PhD), доктора по специальности 6D020100 - философия, 6D020600-религиоведение и 6D020400 - культурология при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17)

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в центральной библиотеке Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17), а также на сайте www.tnu.tj.

Автореферат разослан «_____» _____ 2019г.

Учёный секретарь диссертационного совета,
кандидат философских наук, доцент

Ш.Т. Амирхонов

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. На современном этапе развития во всех сферах социальной жизни значительно актуализировалась роль управления и менеджмента. Как известно, процессы, происходящие в социуме, требуют постоянного урегулирования и контроля, причем в рамках гуманизма и демократических принципов. При этом большое значение приобретает и такая проблема, как отношение к человеку с позиции политической, экономической, социальной и культурной. Повышение роли личности в различных системах управления является основным фактором развития интеллектуальности, человеческой деятельности, использования социального потенциала, требований к жизненным ценностям.

В связи с этими процессами вопрос управления или менеджмент общества привлекает всё большее внимание учёных самой различной специализации - философов, социологов, экономистов, юристов и др. Традиционная проблематика социального управления, по мнению автора, постепенно изменяется. Здесь появляются новые подходы и понятия. И одним из таких понятий стало понятие менеджмента. Исторический опыт, накопленный в сфере социального управления, механизмы его применения не устарели до сих пор, и они, конечно, должны быть учтены в теории и практики менеджмента. Сам менеджмент является лишь конкретным типом управления, и, следовательно, ему, как типу свойственны и особые признаки социального управления. Автор, основываясь на изученных им источниках, считает, что изучение социального управления пока не приобрело системного характера, хотя в науке уже существует множество теорий менеджмента. Появились они в результате взаимодействия социальных наук с комплексом гуманитарных наук. Многоаспектность же объекта изучения в сфере управления обусловила тот факт, что теории менеджмента базируются на многих идеях и понятиях, которые были присущи философии, экономической теории, социологии, психологии, психиатрии, антропологии и другим наукам. Исходя из этого, можно утверждать, что понятия “управление и менеджмент”, как феномены социальной системы, в социальной философии пока остаются практически неузиченными, что свидетельствует об особой актуальности темы исследования.

Большой интерес представляет и изучение истории развития управления в обществах Ближнего и Среднего Востока - с древних времён до конца XIX в. Опыт в управлении, накопленный за эти столетия, послужил, по мнению автора, основой для развития органов местного самоуправления современного Таджикистана.

Весьма актуальным, с социально-философской точки зрения, является и определение основных тенденций управленческой школы Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона и его роль в развитии стратегических отраслей социальной системы общества; анализ основных ступеней управления в современном таджикском обществе, в том числе: системы центральных органов государственного управления; системы органов государственного управления; органов местного самоуправления; определение задач джамоата и его состава; конкретизация роли неправительственных и международных организаций, народно-политических движений, от деятельности которых зависит и безопасность Республики Таджикистан.

Таким образом, актуальность темы исследования не вызывает сомнений, тем более, что автор попытался решить многие проблемы управления, используя самые последние научные открытия в этой сфере.

Степень изученности темы. Все источники и публикации по теме своего исследования, автор разделил на пять групп:

1) исторические источники в которых приведены достоверные сведения о формировании и развитии органов управления. В основном это произведения таких известных таджикских мыслителей, как: Низамулмульк, Мухаммад Газали, Мирсейид Али Хамадани, Абунаसर Фараби, Ибн Сина, Ахмади Дониш, Садриддин Айни, и труды

европейских исследователей - Фридриха Тейлора, Анри Файола, Гарриingtona Эмерсона, Элтона Мэйо и др.¹;

2) научно-исследовательские произведения, в которых были проанализированы концепции и идеи школ развития управления и менеджмента. В эту группу вошли М.Рашшода, А.М. Баховаддинова, Б.Г.Гафурова, З.Ш.Раджабова, И.Шарипова, О.А. Сухарева, В.М. Массона, Д.М. Беркович, Д.М.Гвишиана, Э.Вергилиса, Н.В. Кузнецова, И.Н Герчикова, Н.Т.Ганиев и т.д.²;

3) третью группу составили научные исследования представителей таких наук, как обществоведение, правоведение, политология и история. В этих работах затрагивались различные аспекты формирования и развития органов местного самоуправления в обществе. Их авторами были З.К.Кодиров, Б.С.Аминджанов, А.Сайфиддинов, Ш.Т.Каримов, М.Ф.Файзуллоев, П.Ашлей, К.Н. Дуйшо, М.Абдураимов, Р.Б. Салморбеков и др.³;

4) нормативно-правовые акты и действующие законы Республики Таджикистана, которые касаются полномочий и задач органов местного самоуправления⁴;

5) социологические исследования, приведенные самим автором, Центром социологических исследований "Оина" и таджикскими социологами З.К.Кодировым, Ю.Юсуфбековым, Р.Бободжоновым и Н. Кунтувдый в джамоатах посёлках и сёлах

¹ Низамулмулк. Сиёсатнома - Душанбе, 1989 (на тадж. яз.); Мухаммад Газали. Насихат-ул-мулк. - Душанбе, 1993. - 144с. - С. 10-11; Мирсейид Али Хамадани. Захират-ул мулк. - Лахор, 1323. - 328с. - С. 104; Фараби А. Трактат о взглядах жителей добродетельного города//Аль-Фараби. Философские трактаты. - Алма-Ата, 1972; Абуали Ибн Сина. Избранные произведения. - Душанбе, 1989. - Т.2 (на тадж. яз.); Ибн Халдун. Введение//Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока. - М., 1961. - С. 559-628; Ахмади Дониш. Наводир-ул-вакоъ (Редкостные явления). - Душанбе, 1988.- Кн. 1; Он же. Наводир-ул-вакоъ. - Душанбе, 1989. - Кн. 2 (на тадж. яз.); Айни С. История интеллектуальной революции в Бухаре. - Душанбе, 2005 (на тадж. яз.); Фридрих Тейлор - основоположник школы научного управления//Кузнецов Н.В. История менеджмента /Изд.Дальневосточ. универ. 2004. - С. 28-47; Файол Анри. Учения об управлении. - Рязань, 1924.; Его же: Общее и промышленное управление. - М., 1992; Эмерсон Г. Двенадцать принципов производительности //Управление это наука и искусство. - М.: Экономика, 1992 и др.

² Мухаммад Рашшод. Философия с начала истории. - Душанбе, 1990 (на тадж. яз.); Богоутдинов А.М.Очерки по истории таджикской философии. - Душанбе: Таджикгосиздат, 1961; Гафуров Б.Г. История таджикского народа. - М., 1949; Раджабов З.Ш. Из истории общественно-политической мысли таджикского народа во второй половине XIX и в начале XX в. - Сталинабад. - С.1957; Шарипов И.Ш. Предпосылки преобразования общественных отношений в Таджикистане на пути некапиталистического развития. - Душанбе, 1973; Сухарева О.А. К истории городов Бухарского анства. - Ташкент, 1958;. Его же: О терминологии, связанной с исторической топографией городов Средней Азии// Народы Азии и Африки. - М., 1965. №б. - С. 101-104; Массон В.М. Первые цивилизации. - Л.: Наука, 1989; Беркович Д.М. Формирование науки управления производством. Краткий исторический очерк. - М.: Наука, 1973; Гвишиани Д.М. Организация и управления. - М., 1972; Вергилес Э. Тахлили принсипҳои идоракунии Анри Файол.-М.,2001; Кузнецов Н.В. История менеджмента. 2004; Герчикова И.Н. Менеджмент. - М., 2002; Ганиева Н.Т. Менеджмент. - Д., 2004 и др.

³ Кодиров З.К. Формирование местного самоуправления как социального института в Республике Таджикистан. - Душанбе, 2017; Аминджанов Б.С. Местное самоуправление в Республике Таджикистан. - Худжанд, 2010; Сайфиддинов А. Правовые основы местного самоуправления для председателей органов местного самоуправления посёлков и сёл. - Душанбе, 2008 (на тадж. яз.); Каримов Ш.Т. Роль неправительственных организаций в формировании гражданского общества в Таджикистане. Автор. дис. ... д.п.н.- Душанбе, 2015; Файзуллаев М.Ф. Таджики предгорий Северного Таджикистана. Хозяйство и социальная организация. Дис... к.и.н. - М., 1987; Ашлей П. Местное и центральное управление/Пер. с англ. под. ред. В.Дюржинского.- СПб, 1910; Дуйшо К.Н. Организация местного самоуправления: сравнительный анализ: Автореф. дис. ... к.п.н. - Бишкек, 2005. Абдураимов М. Пережитки сельской общины в узбекском кишлаке Хумсай// Советская этнография. - 1959.- №4.- С. 43-51.; Салморбекова Р.Б. Местное самоуправление - социальный институт: Автореф. дис. ... кандидат социологических наук. - Бишкек. 2005 и т.д.

⁴ Конституция Республики Таджикистан.- Душанбе. 2004; Закон Республики Таджикистан «Об органах местного самоуправления посёлков и сёл», от 01 декабря 1994г., №1094//Вестник Верховного Совета Республики Таджикистан. - 1994. - №23-24 (на тадж. яз.); Закон Республики Таджикистан «О приватизации государственного имущества»//Там же. - 1997. - №10; Закон Республики Таджикистан «Об органе общественной самодеятельности»// Там же. - 2008. - №1. Ст. 12 (на тадж. яз.).

регионов республики с целью оценки того, как исполняется Закон Республики Таджикистан “Об органах самоуправления джамоата посёлка и села”.¹

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Отношение работы с планом кафедры. Исследуемая тема относится направлению социальной философии и отражена в перспективном плане кафедры “Особенности духовная сфера общества и ее эволюции”(2015-2020).

Цели и задачи исследования. Целями работы являются: изучение и анализ социально-философских аспектов формирования управления как социального явления и его развития в истории мировой культуры и цивилизации; определение особенностей управления в условиях современного Таджикистана.

Для достижения поставленных целей необходимо было решить следующие задачи:

- определить периоды возникновения и развития управления в обществах Ближнего и Среднего Востока с древних времен до конца XIXв. и выявить отличительные особенности управления в различные эпохи;

- рассмотреть концепции развития системы управления, управленческих революций, предлагаемые европейскими исследователями и конкретизировать общее и различное в понятиях “управление” и “менеджмент”;

- обосновать теоретические и методологические аспекты научных, административных, человеческих и поведенческих отношений, которые предлагались различными школами управления;

- изучить идеи и теории управления, которые сыграли важную роль в развитии органов местного самоуправления как ветви в системе управления в истории человеческой цивилизации и в современном Таджикистане;

- определить основные тенденции управленческой школы Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона и его роль в развитии стратегических отраслей социальной системы общества;

- конкретизировать задачи органов государственного управления и местного самоуправления в условиях социальной системы современного таджикского общества;

- оценить результаты социологических исследований, проведенных автором и таджикскими социологами о применении требований Закона Республики Таджикистан “Об органах самоуправления джамоата посёлка и села” в различных регионах страны;

- проанализировать роль политических партий, народных и политических негосударственных организаций, международных организаций в развитии социальных, политических, экономических и культурных систем общества современного Таджикистана.

Объект исследования: управление как социальный феномен в системе общества и урегулирование социальных отношений.

Предмет исследования: управление в условиях формирования демократического общества современного Таджикистана: история и перспективы развития.

Теоретические и методологические основы исследования. В процессе изучения поставленных проблем автором использовались теоретические и практические методы

¹ Муродов И. Социологическое исследование в 16 джамоатах республики на тему «Вклад органов местного самоуправления в применение предоставленных полномочий и обязательств джамоатам посёлков и сёл Законом Республики Таджикистан «Об органах самоуправления посёлков и сёл» в развитии социальной системы». 200 вопросников, 2018. - Исследование проведено Социологическом центром «Зеркало» в 2011 г., по теме «Оценка выполнения Закона РТ «Об органах местного самоуправления в посёлках и селах» в 40 джамоатов Республики Таджикистан». №200. - 54с.; Кодиров З. Исследование проведено в 2012г. на территории 20 джамоатов посёлков и сел республики» - по теме «Местное самоуправление и участие граждан в решении вопросов местного значения». 200 вопросников; Юсуфбеков Ю., Бабабджанов Р., Кунтувдый Н. Развитие гражданского общества в Таджикистане. - Душанбе, 2007.

научных познаний, в частности наблюдение, сравнение, тестирование, анализ и синтез, индукция и дедукция, разработка материала, опрос, герменевтика, аксиология и т.д.

Основные ресурсы исследования. В работе были использованы произведения известных мыслителей мусульманского Востока - “Сиёсатнаме” (“Политический трактат”) Низамулмулька; “Насихат-ул-мулк” (“Назидания правителя”) Мухаммада Газали; “Захират-ул-мулк” (“Припасы правителя”) Мирсейида Али Хамадани; “Трактат о взглядах жителей добродетельного города”- Абунасра Фараби; “Тадбири манзил” (“Домоводство”) Ибн Сины; “Введение” Ибн Халдуна; «Редкостные события» Ахмада Дониша и «История интеллектуальной революции в Бухаре» Садриддина Айни, а также фундаментальные научные работы европейских исследователей “Принципы научного управления” Фридриха Тейлора; «Учение об управлении», “Общее и промышленное управление” Анри Файола; «Труд, заработная плата и доход» Генри Гантта; «Эффективность как основа для управления и заработная плата» Гарриingtona Эмерсона; «Проблема человека в индустриальном обществе» Элтона Мэйо; “Психология и эффективность промышленности” Гуго Мюнстерберга; “Организация и управление” Д.М. Гвишиания, “История менеджмента” Н.В. Кузнецова, “Учебное пособие по менеджменту” Н.Т.Ганиева и др.

В качестве научного “путеводителя” использовались нормативно-правовые акты, действующие законы Республики Таджикистан, в том числе «Об органах самоуправления посёлков и сёл»; «Об органах местной государственной власти»; «Об органах общественного самоуправления», труды обществоведов, правоведов и историков З.К.Кодирова “Формирование местного самоуправления как социального института в Республике Таджикистан”; Б.С.Аминджонова “Местное управление в Республике Таджикистан”; Ш.Т.Каримова “Роль неправительственных организаций в формировании гражданского общества в Таджикистане”; П.Ашлея “Центральное и местное управление”; К.Н. Дуйшо «Организация местного самоуправления: сравнительный анализ»; Р.Б. Салморбекова “Местное самоуправление – социальный институт” и др.

Научная новизна исследования состоит в том, что в ней впервые изучены проблемы менеджмента как социального феномена, рассмотрены история его эволюции и перспективы развития в современном Таджикистане.

Конкретно научная новизна работы отражена в следующих результатах:

- проанализирована историческая эволюция управления в обществах Ближнего и Среднего Востока с древних времен до конца XIX в. и его особенности в различные эпохи;

- проведен сравнительный анализ концепции развития системы управления, выявлены общие и отличительные черты между понятиями “управление” и “менеджмент”;

- изучены в сравнительном аспекте первые идеи и теории управления, которые послужили основой для возникновения и развития органов государственного управления и местного самоуправления, как ветви системы управления в истории человеческой цивилизации, в том числе и в обществе современного Таджикистана;

- определены роль и образцовая работа Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в период государственной независимости Республики Таджикистан как личности, политического лидера, создателя школы государственного управления;

- определены роль и задачи органов местного самоуправления в условиях социальной системы общества современного Таджикистана;

- оценены результаты социологического исследования автора и таджикских социологов о ходе выполнения требований Закона Республики Таджикистан “Об органах самоуправления джамоата посёлка и села” в различных регионах страны;

- выявлены цели и роли политических партий, народных, негосударственных и международных организаций в развитии социальной, политической и культурной системы общества современного Таджикистана.

На защиту выносятся следующие основные положения:

1. Историю формирования и эволюции управления в обществах Ближнего и Среднего Востока с древних времен до конца XIX в. можно разделить на пять периодов: а) период шумерской цивилизации - управление использовалось как способ (или средство) религии и торговли; появилась письменность, начали распространяться запись имущества, счёт и контроль за деятельностью людей в обществе; б) вавилонский период - Хаммурапи заложил основу светской системы управления, которая опиралась на соблюдение закона; в) доисламский период древнего Ирана - наряду с центральной управленческой властью действовали органы местной власти; г) исламский период - в рамках халифата управление основывалось на требованиях шариата; д) период эволюции управления, о необходимости изменения общества, которого писали восточные мыслители. Они предлагали демократические и светские принципы формирования системы управления общества.

2. Понятия “управление” и “менеджмент” по смыслу схожи, но по объекту изучения и аспектам проблематики отличаются друг от друга. Круг использования феномена управления шире, чем менеджмента. Управление - это комплекс отношений, методов для урегулирования процессов в различных отраслях человеческой деятельности. В современной науке управление противопоставляется менеджменту как устаревшая система средств. Менеджмент - это самостоятельный вид профессиональной деятельности, прогнозирование цели посредством рационального использования материальных и трудовых ресурсов, на основе использования принципов экономического механизма управления, оценка эффективности труда, распределение резервов. Менеджмент используется на уровне предприятий, хозяйственной деятельности в условиях рыночной системы.

3. Научные и административные школы управления являются классическими школами развития научного менеджмента. Представители этих школ, опираясь на экспериментальные и логические основы научных знаний, разработали административную систему предприятия. Но своей доктрине они не признавали человека основным субъектом деятельности предприятия. Наибольшее значение они придавали деньгам, как важному фактору социального обеспечения работников. Такой подход привел к тому, что менеджеры смотрели на работника как на «экономического человека».

Представители же школ человеческих взаимоотношений, не признавая решающую роль денег в развитии предприятия, выше всего ставили социальное положение работника. Бихевиористская школа в свою очередь обосновала положение о том, что развитие предприятия во многом зависит от соблюдения хороших поведенческих отношений между руководителем и работниками.

4. Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в период государственной независимости Республики Таджикистан как личность, политический лидер, создатель школы государственного управления оградил таджикскую нацию от угрозы исчезновения и повел дорогой надежды и спасения, к светлому будущему, основал современное таджикское государство, защитил территориальную целостность, посредством встреч и переговоров решил национальные конфликты, обеспечивая стабильность общества и признан основателем мира и единства таджикской нации. В исследовании и ознакомлении ценностей национальной истории и культуры, сохранения исторической памяти, развития таджикского языка как символа привязанности и объединения гражданами Таджикистана, ознакомления исторических личностей золотого фонда таджиков на мировой арене внес весомый вклад. О регулировании религиозных и национальных обычаях, для развития стратегических отраслей социальной системы Лидер нации ставил созидательные цели и перспективы развития республики. В связи с этим в высших учебных заведениях республики введение дисциплин управленческой культуры и государственного опыта Эмомали Рахмона считаем необходимым.

5. В демократическом обществе современного Таджикистана государственная власть является центральным органом, а органы местного самоуправления считаются первым звеном системы управления. Органы местного самоуправления удовлетворяют различные требования жителей посёлков и сёл в рамках нормативно-правовых актов и действующих законов. В их основной состав входят джамоаты посёлки и сёла, депутат представительства джамоата, председатель джамоата, руководитель региона и старец села.

В формировании и развитии органов местного самоуправления особое значение имеет соблюдение следующих факторов: упорядочение традиций и обрядов; развитие экономической инфраструктуры на местах соответственно численности населения и его социального состава. При игнорировании этих факторов повышается риск разобщённости населения, к хаосу в управлении джамоата и т.д.

6. Результаты проведенных социологических исследований свидетельствует о том, что уровень знаний руководства и жителей джамоатов посёлков и сёл о требованиях Закона Республики Таджикистан «Об органах самоуправления джамоата посёлка и села» неудовлетворительный. Поэтому органы местного самоуправления вместе с представителями центральных органов государственной власти, участниками негосударственных объединений должны проводить круглые столы, учебно-рекомендательные семинары с целью повышения уровня правовых и политических знаний населения джамоата посёлков и сёл регионов страны.

7. Деятельность политических партий, неправительственных и международных объединений и организаций и народно-политических движений играет большую роль в урегулировании социальных отношений в условиях современного Таджикистана. В республике принципы демократического общества, учреждения и деятельность политических партий не должны нарушать действующих норм законодательства страны. Из восьми политических партий, зарегистрированных в Таджикистане, только Партия исламского возрождения Таджикистана действовала вне рамок существующих требований и своих уставных функций. В результате её деятельность в стране была запрещена. Из этого факта следует вывод: ради сохранения целостности Таджикистана, обеспечения спокойствия и мира, совершенствования социальной системы общества, уважения национальных ценностей действующим политическим партиям необходимо действовать в рамках Закона Республики Таджикистан “О политических партиях” и согласно требованиям своих уставов.

8. Организации и народно-политические движения, действующие в современном Таджикистане, отличаются целями и задачами от политических партий. В первую очередь тем, что они не пытаются взять власть. Их целями являются формирование и укрепление политических знаний народа, благоустройство на местах, защита национальных символов и уважение к национальным ценностям и др.

Теоретическая и практическая значимость работы. Результаты исследования можно использовать для усовершенствования Закона Республики Таджикистан “Об органах самоуправления джамоата посёлка и села”, деятельности джамоатов различных регионов страны, при решении проблем местного характера, при оценке деятельности политических партий и неправительственных объединений.

Кроме того, материалы работы могут быть использованы при подготовке бакалаврских и магистерских научных работ, в написании учебников и учебных пособий по общественным, политическим и экономическим наукам.

Личный вклад претендента на ученую степень. Впервые исследует феномена управления как социального явления в условиях общества современного Таджикистана, показывает роль управленческой школы Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, центральной и исполнительной местной власти и органа местного самоуправления в развитии республики. Опубликованные статьи автора отражают различные аспекты исследования.

Апробация работы. Результаты диссертационного исследования докладывались на научно-теоретических семинарах кафедры философии, ежегодных научно-практических конференциях (2016-2019), проводимых в Таджикском государственном педагогическом университете им. Садриддина Айни. По теме исследования, автором были опубликованы статьи в научных журналах, рецензируемых Министерством образования и науки РФ и ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Диссертационная работа обсуждалась на заседаниях кафедр философии ТГПУ им. Садриддина Айни (протокол №9 от 24 апреля 2019г.), и истории и социальной философии ТНУ (протокол №11 от 16 июня 2019г.) и рекомендована к защите.

Объем и структура работы. Диссертация состоит из введения, двух глав, содержащих шесть параграфов, заключения, рекомендации по практическому использованию результатов и библиографического списка литературы. Общий объём исследования - 166 страниц.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обосновывается актуальность темы, говорится о степени изученности проблемы, формулируются цель и задачи исследования, его объект и предмет, теоретические и методологические основы работы, источниковедческая база, аргументируются научная новизна, теоретическая и практическая значимость диссертации, а также излагаются основные положения, выносимые на защиту.

Первая глава - **“Теоретико-методологические основы эволюции управления как социального феномена”** - состоит из трёх параграфов.

В первом параграфе - **“История эволюции учений об управлении в обществе Ближнего и Среднего Востока: с древних времён до конца XIXв.”** - диссертант пишет о том, что процесс развития феномена управления в обществах Ближнего и Среднего Востока можно разделить на пять периодов.

Первый период начался за 4-5 тысяч лет до времени Хаммурапи. В этот период важное значение имели традиции, обычаи и религиозные требования, и соответственно, управление в обществе формировалось как средство или инструмент религии и торговли. Особенно четко это прослеживается на примере шумерской цивилизации, где возникновение алфавита и развитие письменности способствовали появлению особой группы жрецов - «торговцев» и «предпринимателей», которые занимались торговыми операциями. Эволюция управления в этот период приобрела религиозно-коммерческий характер.

Второй период совпадает с периодом правления вавилонского царя Хаммурапи (1792-1750гг.). Издаваемые им законы (285 наименований) в первую очередь были ориентированы на управление обществом и урегулирование социальных отношений. В государстве был введён светский принцип управления, усиливались контроль и ответственность за выполненную работу.

Автор характеризует, что именно при царе Хаммурапи появились административная система и наука законодательства. Эта административная система имела ценностное значение для составления других законов, в том числе римских, которые легли в основу развития современного правового процесса, в том числе процесса формирования системы управления. Примечательно и то, что в Вавилонии впервые появились банки и банковская деятельность.

Третий период формирования системы управления соотносится автором с историей древнего Ирана. На основе источников, диссертант отмечает, что социальный состав населения древнеиранских государств складывался из чиновников, духовенства, воинов, ремесленников, крестьян и рабов. Общество управлялось не только из единого центра - шахом, но и его наместниками во всех регионах и населённых пунктах - это был второй уровень государственной власти - местной. Таким образом, в древнем Иране началось постепенное формирование органов местного самоуправления.

Четвёртый период эволюции управления в восточном обществе связан с возникновением и распространением религии ислама, который человека рассматривал

как духовное существо, а не социальное. Но при этом, важное значение придавалось созданию имамату, который и должен был руководить социальной организацией, управлять ею. Таким образом, в исламе руководство базируется на имамате, благочестии и познании, управление - на исламском шариате, совете и групповом сотрудничестве. Автор считает, что между управлением и руководством есть некоторая разница, при этом руководство он рассматривает как искусства управления.

О пятом периоде эволюции управления следует говорить с учетом идей известных восточных мыслителей, в которых они склонялись к светскому характеру управления обществом. Этот период охватывает X - XIX вв. Диссертант подробно анализирует учения Абунасыра Фараби, Ибн Сины, Ибн Хальдуна, идеи просветителей, с точки зрения их отношения к феномену управления. Так, Фараби считал, что основой управления является самоуправление административных единиц.

Ибн Сина, как и Фараби, был убежден, что жизнь людей возможна только в обществе, и счастье является результатом сотрудничества в обществе.

В отличие от представителей перипатетизма, Ибн Хальдун писал, что развитию общества и социального продвижения личности, препятствуют человеческие инстинкты, поэтому общество нуждается в руководителе и управленцах. Власть он разделял на три типа: религиозную, основывающуюся на законах шариата; рациональную, базирующуюся на законах разума; городскую, результатом которой является создание добродетельного города.¹

Из анализа идей просветителя Ахмада Дониша, автор делает вывод, что основой формой управления этот мыслитель считал административное управление и его важную ветвь - управление на местах, которое впоследствии должно было трансформироваться в местное самоуправление.

Во втором параграфе - **«Управление и менеджмент: общие и отличительные черты»** - отмечается, что без управления невозможно существование общества и деятельность людей. Практика управления имеет долгую историю, но наука управления, область исследования, стала формироваться относительно недавно. Её суть составляет изучение влияния на объект ради достижения успеха с какой-либо целью. Объектами же управления являются группы людей (государство и политика); предметы и механизмы; организация; коммуникация; информация; имущество и др.

Сравнивая комментарии и объяснения понятий «управление» и «менеджмент», подробно исследуя принципы управления, а также многие другие вопросы, связанные с этой сферой, автор обосновывает общее и отличительное между управлением и менеджментом:

1. Управление - это комплекс отношений, методов урегулирования процессов в различных отраслях человеческой деятельности, а менеджмент - это непосредственный вид профессиональной деятельности, прогнозирование цели посредством рационального использования материальных, трудовых и интеллектуальных ресурсов, практическое использование принципов, методов и задач экономического механизма управления. Управление - общий процесс, а менеджмент - часть механизма управления. Отношение к оценке эффективности труда, распределению ресурсов с позиций управления и менеджмента тоже различное.

2. Термины «менеджмент», «менеджер» в обыденном понимании заменили такие более привычные и чаще используемые понятия, как, «управление», «управленческая деятельность», «руководитель», «директор». По смыслу и сути, менеджмент является синонимом управления, но круг использования феномена управления шире. Управление используется во всех видах человеческой деятельности, а менеджмент только в управлении экономических процессов, на уровне фирм, которые действуют в условиях рыночных отношений, участвует в хозяйственной деятельности.

3. Термин «менеджмент» используется в разных значениях. Например, для управления неорганической природы использовались термины «control», для

¹ См.: Джалил Захид. Мабонии илми сиёсат. Тешеран, 1366. - С. 78.

управления государством и обществом - понятие «government administration» или «public administration». Иногда к понятию «management» добавляют понятие «business» («business management»), что подтверждает их связь с хозяйственной деятельностью.

4. В современной науке понятие управления противопоставляется менеджменту как устаревшая система средств. Управление понимается как практика, а менеджмент - как система научных знаний, которая составляет теоретическую основу практики управления и обеспечивает его научными рекомендациями.

В третьем параграфе первой главы - **“Методологические основы обучения менеджменту как социальному феномену в современной науке”** - автор отмечает, что в Европе учения об управлении и менеджменте разрабатывались особенно активно. В трудах Ф.Тейлора, А.Файола, П.Друкера, М.Х.Мескона, Х.Вольфганга, И.Ансоффа, Д.М.Гвишиана, Г.Х.Попова, А.В.Попова, А.Г.Аганбегяна, Ю.П.Васильева, А.И.Анчишкина и др. изложены методологические основы системы научного управления, планирования, организации и контроля трудовой деятельности в учреждениях, конкретизированы понятия, рассмотрены концепции и теории посвященные развитию менеджмента.

В целом, по мнению автора, в европейской науке управления, можно выделить четыре важных концепции, которые особенно повлияли на развитие теории и практики менеджмента. Это следующие концепции: научное управление; административное управление; управление с психологической точки зрения, с упором на человеческие отношения; управление с позиции науки о поведении. Все они в последующем послужили основой для возникновения различных теорий менеджмента и научных школ управления.

Диссертант подробно анализирует принципы всех четырех школ менеджмента, называет главных их представителей и отмечает, что они в своих трудах дали научную разработку системам управления. Фундаментальной особенностью и управления, и менеджмента они считают ориентированность на эффективное использование человеческих и материальных ресурсов.

Вторая глава диссертации - **“Исследование социальных аспектов управления в условиях общества современного Таджикистана”** - состоит из трёх параграфов.

В первом параграфе – **«Управленческая школа Эмомали Рахмона и её роль в развитии стратегических отраслей социальной системы»** – диссертант отмечает, что государство является социальным институтом, удовлетворяющим общественные нужды людей, защищающим интересы различных слоев общества, управляющим всеми сферами социальной жизни. Если все свои права и возможности государство направит для повышения благосостояния граждан, развития человеческого капитала, обеспечения достойной жизни, социальной защиты, следовательно, соблюдение прав и свобода граждан приобретет социальный характер. От смыслового значения понятия «социальное» образуются такие словосочетания как «социальная политика», «социальное государство» и т.п. Социальное государство, являясь порядком организации социальных сотрудничеств государственных органов и гражданского общества, характеризует равенство сторон. Основным субъектом претворения в жизнь социальной политики является государство, которое определяет перспективу своего развития. Экономика является основой решения социальных проблем, но роль социальных сфер постепенно увеличивается в осуществлении задач экономического развития.

На основе исследования и анализа достоверных материалов обосновывается факт, что социальное государство является защитником интересов народа; поднимает условия жизни нуждающихся и малоимущих слоев; обеспечивает равенство интересов между различными слоями населения; уделяет внимание развитию социальной и экономической жизни всех граждан. Поскольку развитие социальной жизни способствует развитию экономической жизни, развитие одного содействует развитию другого.

По мнению исследователя, в каждом обществе, которое строится на основе соблюдения принципов демократии, не существует единый способ решения и обсуждения проблем,

относящихся к управленческой системе социальной, политической и экономической жизни. Поэтому, политика управленческой системы общества необходима, чтобы развивалась на основе учета интереса сторон. В таком случае появляется необходимость активного привлечения граждан для развития политической жизни общества.

Диссертант, анализируя и сравнивая существующие теории о возникновении политических партий, показывает необходимость учреждений и деятельность политических партий в условиях современного Таджикистана, с учетом выполнения требований принципов демократического общества.

В то же время отмечает, что в политической жизни общества кроме политических партий особое положение занимают массовые политические движения, которые не ставят перед собой задачу приобретения власти. Их усилия направлены на то, чтобы защищать интересы граждан различных регионов страны, участвовать в деле повышения уровня самосознания народа, устойчивого развития жизненных сфер общества.

Исследователь обосновывает все свои заключения о политических партиях, неправительственных и религиозных организациях, массовых народно-политических движениях фактами из истории современной национальной государственности. В том числе, отмечает, что 13 февраля 1990 года в стране действующие организации, особенно «Растохез», ПИВТ и Демократическая партия Таджикистана собрали массу граждан с различных регионов страны у здания правительства и требовали отставку руководителей коммунистической партии и правительства. Этот массовый митинг в результате способствовал началу гражданской войны. Диссертант, опираясь на материалы этой недалёкой эпохи, старается показать свою реальную позицию относительно необходимости правильного выбора управления обществом современного Таджикистана.

Также отмечает, что роль Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистана неопределима в развитии национальной государственности. Самым первым и ценным достижением, которым пользовался Эмомали Рахмон ещё с начала рабочей карьеры в качестве Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан для создания школы национальной государственности и политической системы государственной власти - защита Таджикистана от угрозы исчезновения, призвав оппозицию к миру, посредством разума и переговоров решение национального конфликта, возвращение беженцев к своим местам проживания, денежно-материальная помощь семьям беженцев, которые в результате гражданской войны полностью потеряли свои жилища, в общем, объявление себя гарантом мира и спокойствия для всего населения страны. Потому что, без согласия и национального единства для Руководителя государства не существовал другой фактор, который объединял бы таджиков, строил их национальное государство, обеспечил бы безопасность народа.

Исходя из этого, независимо от социальной, политической, экономической и культурной ситуации страны, которая после распада СССР стала причиной развития плюрализма, создания новых политических партий и народно-политических движений, Руководитель государства, учитывая принципы демократического общества и общечеловеческих ценностей в системе управления национальной государственности, разрешил их деятельность в рамках действующих нормативно-правовых актов и законов, особенно Закона Республики Таджикистан «О политических партиях».

В результате его неустанных усилий и попыток было подписано Соглашение о мире и национальной солидарности, её миротворческая модель как школа для примера была поддержана во всех обществах на мировом уровне, в том числе, среди тех государств, в которых идут кровопролития и войны.

Другой исторический и поучительный подвиг управленческой школы Эмомали Рахмона связан со стратегическими сферами развития социальной системы общества: культуры, образования, здравоохранения и т.д., с которыми связаны поднятие уровня жизни, благополучия, самосознания народа.

Поэтому, по мнению диссертанта, в истории национальной государственности периода независимости Эмомали Рахмон, с одной стороны, как избранное политическое лицо является возрождающим таджикской нации, основателем современного таджикского государства, защитником территориальной целостности, искоренителем национальных конфликтов, архитектором мира и единства и обеспечивающим безопасность и спокойствие общества. А с другой стороны, является почитателем национальных реликвий, защитником и возродителем государственного языка как важного элемента культуры – символа солидарности и сплочённости всех граждан страны, показателем знаменитых лиц нации, культурных ценностей на международном уровне, регулятором национальных и религиозных традиций и обрядов, регулятором развития стратегических сфер социальной системы и созидательных целей для перехода в развитое общество. Поэтому, культура государственного управления Эмомали Рахмона является созидательной школой и его опыта в управлении государством, поучителен.

Второй параграф называется - **“Система управления исполнительных органов государственного управления Республики Таджикистан: цель и задачи”** - диссертант обращая особое внимание формированию первичных идей о власти, отмечает, что точка зрения о понимании и интерпретации понятия «власть» рассматривалась еще в античной философии на основе изучения опыта государственного управления в Древней Греции и Риме, и которая в дальнейшем была развита на более высоком уровне. Эта тема стала объектом пристального внимания следующих отечественных и зарубежных философов, социологов и политологов, как Х.Арендта, Р.Арона, Р.Бершtedта, Т.Вартенберга, М.Вебера, Э.Гиденса, Т.Парсонса, М.Гулахмедова, Г.Зокирова, А.Махмадова, А.Мухаббатова, М.Хидировой и др.

На основе анализа и изучения точек зрения этих ученых автор диссертации отмечает, что власть для каждой группы понимается как средство регуляции совместной деятельности ее членов; способность реализации своей воли и перенесение её на плечо остальных; как объединенная сила, организующая единый курс действия и устойчивый порядок в общественных отношениях.

Власть с одной стороны, выражает способность, право и возможность управления кем-то и чем-то; решающее влияние на поведение и деятельность людей посредством использования различных средств; права, авторитет, воля и принуждение; с другой стороны, - управление людьми через органы способные реализовать полномочия власти.

Источниками возникновения и формирования власти являются экономические возможности, средствами принуждения и знания. Средства массовой информации также являются одной из наиболее распространенных форм влияния на политическое сознание людей. Их главная задача состоит в достижении общественного согласия, поддержке общественного порядка и устойчивости, а также в посредничестве в соотношении между различными субъектами; рассмотрении и предотвращении конфликтов; разработке и осуществлении в жизнь политической воли для всего единого общества; обеспечении условий для их выполнения; контроле над выполнением решений власти и т.д.

По мнению автора, политическая власть является наиболее широкой и особой формой общественных отношений между большими социальными группами, классами и слоями, выражающих свою волю в политике. Она есть регулятор общественного порядка и для этой цели прибегает к использованию различных способов и средств, в том числе, идеологии, через которую власть и политика приобретают духовную направленность. Идеология обосновывает цель и характер принуждения людей ради достижения политических задач власти.

Особенно, диссертант, конкретизируя типы власти с учетом их особенностей в разных исторических периодах развития, а также подчеркивает, что политическая власть относится к субъектам, которые могут проявлять волю в управлении обществом, оказывать определяющее влияние на поведение масс с использованием средств, находящихся в распоряжении государства и регулирующих отношения между отдельными группами.

Государственная власть - это форма политического управления, обладающая способностью влияния на характер, направление деятельности, поведение людей, социальные группы и классы через экономические, социальные, политические, духовные и организационно-правовые механизмы. Основными ее признаками выступают суверенитет, её верховенство на всей территории страны и независимость в международных отношениях; в качестве определенной силы, нацеленной на защиту общества от всяких угроз; обладание монополией на легальное использование силы, физического принуждения; владение специальным аппаратом управления обществом, имеющем при себе разнообразные органы и материальные средства, необходимые для реализации государственных задач и функций; исключительное право на сохранение стабильной общественной жизни; налоги и налогообложение с населения.

В целом, политическая и государственная власть, по мнению автора, тесно взаимосвязаны между собой, но политическая власть в сравнении с государственной властью является более широким понятием. Дело в том, что политическая деятельность существует не только в государственной среде, но и других политических составляющих частях общества, в частности, в рамках политических партий, общественных организаций, профсоюзов и т.д.

Однако государственная власть, как ядро политической власти, считается его ключевым содержанием. Государственная власть как совокупность полномочий народовластия осуществляется со стороны государственных органов и чиновников, оказывающая влияние на жизненные сферы деятельности общества с использованием соответствующих средств и методов для повышения уровня жизни населения.

С точки зрения диссертанта, после обретения независимости, Республика Таджикистан была признана как унитарное государство с двумя ветвями в его системе управления: единое государственное управление, опирающееся на унитарность государственной структуры, неразделенность территории Республики Таджикистан, и направленное на обеспечение гарантии права человека и граждан с осуществлением органов местного самоуправления, исполняющих задачу по защите общественных интересов местного населения, объединенного в местном сообществе.

Государственная власть в Таджикистане действует на основе синтеза трех ветвей власти - законодательная, исполнительная и судебная, играющие ключевую роль в системе управления и развитии всех административно-территориальных единиц страны. Управление политическими, социальными, экономическими и культурными сферами включают обязательное обеспечение и выполнение законов, приказов и указов Президента во всей стране, и обеспечивает контроль со стороны соответствующих органов.

На основе анализа материалов, автор заключает, что в сравнении от центральных государственных органов, местные органы государственной власти состоят из местных представительственных органов и местных исполнительных государственных органов. Система управления местных исполнительных органов, как самостоятельная ветвь политической власти, создана на основе Конституции страны и других действующих законов, являющихся отражением общечеловеческих ценностей. Исходя из этого, с позиции управления, важнейшие признаки и принципы, защита прав и обязанностей граждан, регулирование социальных отношений в деле конкретизации полномочий органов полностью соблюдаются. Согласно основного закона Конституции Республики Таджикистан, государство проводит свою политику с целью повышения уровня жизни и благосостояния народа, решает ежедневные проблемы сокращения уровня бедности населения. Кроме того, она рассматривает и решает вопросы, касающиеся жизни в областях и районах, где полномочия предоставляются ответственным лицам в органах и устанавливают контроль за их исполнением.

В третьем параграфе - **“Эволюция органов местного самоуправления как основное звено развития системы управления в условиях независимого Таджикистана”**. Автор вначале обращается к истории появления первых идей о местном самоуправлении и

отмечает, что идеи о праве на местах, общественном договоре, автономной общности (автономность), органе представительства и разделении власти стали разрабатываться еще в XVIIIв., но в Англии после английской революции идея о самоуправлении была применена на практике еще в конце XVIIв.

В XIXв., с развитием научных знаний, появились общественные (В.Н., Летков, А.И. Васильчиков) и государственные (Л.Штейн, Р.Гнейст) теории понимания сути местного самоуправления.

Представители общественной теории под понятием “органы местного самоуправления” понимали управление хозяйственными работами, свободу от покровительства государства, но не отрицали надзора государственных органов за их деятельностью. Подчиняясь законной власти, местные органы должны были действовать в рамках требований, установленных государственной властью.

Представители же государственной теории считали органы местного самоуправления одной из форм государственной организации управления, и отстаивали положение о том, что все обязанности для этих органов устанавливает государство. Но, в отличие от централизованного государственного управления, управление на местах осуществляется не государственными чиновниками, а джамоатом местности, представителем населения, которые больше заинтересованы в урегулировании дел местности. С этой точки зрения, самоуправление на местах в современном Таджикистане – это форма применения народной власти, которая решает проблемы местного значения при участии жителей джамоатов посёлка и сел в рамках закона и в некоторых случаях без помощи государства.

Анализ системы управления обществом в современном Таджикистане свидетельствует о том, что проблемы местного характера, с одной стороны, решаются органами местного самоуправления с привлечением жителей. С другой стороны, при исполнении некоторых функций джамоат не имеет независимости. Хотя работы выполняются в рамках действующих законов и нормативно-правовых актов, тем не менее контроль государства над органами самоуправления сохраняется, и это по мнению автора является основой стабильности в стране, соблюдения верховенства закона и уважения национальных ценностей.

Отмечается, что первым примером органов местного самоуправления в истории культуры таджиков является Совет рода (Совет старейшин), которым руководил старейшина рода. В Совет входили представители родов на местах, они защищали интересы каждого рода.

Усовершенствованию этого органа способствовала также необходимость защиты территориальной целостности и ценностей национальной истории. Такой территорией в традиционном самоуправлении таджикского народа была махалля (в зависимости от местоположения, количества домов - «гузар», «куй», «деха», «кишлак», «даха» (“десятка”), «сада» (“сотка”), «хазора» (“тысяча”). Автор подробно рассматривает все эти территориальные формы объединения людей и способы управления ими, руководящие должности (аксакал, арбоб, амин) и их функции.

С присоединением Средней Азии к царской России система самоуправления в ханствах продолжала базироваться на традиционных принципах. С победой Октябрьской революции их сменили новые принципы представительской власти, в частности принцип централизации, когда нижние ступени (местное управление) полностью подчиняется центру. Прежние институты самоуправления в азиатских формирующихся республиках были расформированы, их функции были заложены на Советы. Последние и представляли центральное правительство на местах.

В годы независимости общественные отношения, которые составляют основу социальной структуры и государственного управления, урегулированы Конституцией Республики Таджикистан. Одни формы таких отношений связаны с государственной службой, а другие - с органами местного самоуправления. С учетом этого в республике приняты следующие законы: “О юридическом положении депутатов Маджлиса народных депутатов” от 12 декабря 1996 г.; “О выборе депутатов местных Маджлисов

народных депутатов” от 10 декабря 1998 г.; «Об органах самоуправления посёлка и села» от 1 декабря 2004 г. и др., которые сегодня регулируют деятельность органов местного самоуправления.

По мнению диссертанта органы местного самоуправления - это первое звено демократического общества, благодаря их деятельности создаются условия для сближения власти и населения, удовлетворяются социальные нужды людей. Элементами местного самоуправления являются: джамоат, посёлки и села, представитель (депутат) джамоата, председатель джамоата, руководитель региона, старец села и др. В отличие от центральных государственных органов, они лучше осведомлены не только о местных традициях, материальных и моральных ценностях, но и о социальных потребностях населения.

Органы местного самоуправления, как независимый институт, выполняют различные функции, которые определены нормативно-правовыми актами Республики Таджикистан. Все эти функции в работе диссертантом проанализированы глубоко и подробно.

Таким образом, джамоаты, как нижняя ступень органов самоуправления, являются примером участия граждан в управлении общественной и государственной деятельности, они объединяют людей для решения социальных и хозяйственных задач своей территории. При этом джамоаты действуют в рамках требований Конституции и законов Республики Таджикистан, Маджлиси Оли, Правительства страны и решений соответствующих Маджлисов народных депутатов и их председателей, они выполняют функцию посредника и восстанавливают социальные связи, доводя до сведения населения суть приказов и распоряжений Президента Республики Таджикистана, обеспечивает и контролирует их выполнение и т.д.

В этом параграфе диссертант подводит также итоги социологического исследования о требованиях Закона Республики Таджикистан “Об органах самоуправления джамоата поселка и села” проведённого им в 16 джамоатах посёлках и сёлах, сравнивает их выводами Центра социологических исследований «Оина» и социологическими выкладками социолога З.Кодирова.

Диссертант констатирует, что и руководители джамоатов, и местное население имеют весьма слабое представление об упомянутом законе и его предписаниях, и считает, что центральная государственная власть должна способствовать тому, чтобы на местах более активно решались проблемы, относящиеся к социальной жизни населения: улучшение инфраструктуры, прежде всего в здравоохранении и образовании, создание рабочих мест, обеспечение населения питьевой водой, строительство и реконструкция местных дорог, развитие инфраструктуры туризма и народных ремёсел и др.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Основные научные результаты исследования

Управление считается социальным феноменом, развитие которого связано с появлением человека. Эволюционировал этот феномен поэтапно, в процессе объединения индивидов в социальные группы, которые, как и сам человек, и возникшие социальные отношения нуждались в управлении. Со временем в Европе появились первые теории об управлении обществом, которые демонстрировали разные подходы их авторов к управлению.

Диссертант, анализируя проблемы феномена управления, пришел к таким выводам:

1) эволюция управления охватывает пять периодов, каждый из которых отличается своими особенностями: первый период - 4-5 тыс. лет до периода правления царя Хаммурапи; второй - годы правления упомянутого царя; третий период соотносится с системой управления в древнего Ирана; четвёртый - время формирования исламской цивилизации; пятый период связан с развитием идей о системах управления, имеющих демократический и светский характер (с Хв. до конца XIX вв.);

2) концепции развития системы управления (научное, административное управление, управление человеческими отношениями и поведением), управленческие революции сыграли важную роль в развитии общества и урегулировании социальных отношений, появлении такого понятия, как менеджмент. Управление и менеджмент имеют общие и отличительные черты:

- управление - это комплекс отношений, методов для урегулирования процессов в различных отраслях человеческой деятельности; менеджмент - самостоятельный вид профессиональной деятельности, прогнозирование цели посредством рационального использования материальных и трудовых резервов, практическое использование принципов, методов и функций экономического механизма управления. Управление имеет общий процесс и давнюю историю, а менеджмент является частью механизмов управления.

Оценивание эффективности труда, распределение ресурсов с позиций управления и менеджмента тоже различаются. Для современного общества менеджмент - это научно обоснованные методы, которые влияют на социально-экономическую систему.

- понятие “менеджмент” по смыслу является синонимом понятия “управление”, но круг использования феномена управления намного шире, чем менеджмента.

- в современной науке понятие “управление” противопоставляется менеджменту как устаревшая система средств. Менеджмент - это наука и практика управления, а управление - система научных знаний, которые составляют теоретические основы управления и обеспечивают практику менеджмента научными рекомендациями;

3) в идеях представителей школы научного управления, административной школы, школы человеческих отношений и поведенческих отношений отражены методологические основы управления, которые могли бы быть применены в деятельности органов управления современного Таджикистана;

4) Основатель мира и национального единства, Лидера нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в период государственной независимости Республики Таджикистан как личность, политический лидер, создатель школы государственного управления оградил таджикскую нацию от угрозы исчезновения и повел дорогой надежды и спасения, к светлому будущему, основал современное таджикское государство, защищал территориальную целостность, посредством встреч и переговоров, решил национальные конфликты, обеспечивая стабильность общества и признание основателем мира и единства таджикской нации. В исследованиях и ознакомлении ценностей национальной истории и культуры, сохранения исторической памяти, развития таджикского языка как символа привязанности и объединения гражданами Таджикистана, ознакомления исторических личностей золотого фонда таджиков на мировой арене внес весомый вклад. О регулировании религиозных и национальных обычаев, для развития стратегических отраслей социальной системы, Лидер нации ставил созидательные цели и перспективы развития республики. В связи с этим в высших учебных заведениях республики введены дисциплины управленческой культуры и государственного опыта Эмомали Рахмона считаем необходимым.

5) в республике соблюдаются принципы демократического общества, которым должна отвечать и деятельность политических партий. Задачи партии - это урегулирование социальных и политических отношений среди социальных групп, защита территориальной целостности, национальных символов и ценностей и т.п. Все политические партии, зарегистрированные в Таджикистане, обязаны действовать в рамках Закона Республики Таджикистан “О политических партиях” и требованиях своего устава.

6) основной целью народно-политических организаций и движений является политическое просвещение населения, повышение уровня самосознания граждан. С изменением системы управления после распада Советского Союза, ослаблением управленческой мощи государственной власти в Таджикистане народно-политические движения изменили свои цели. И эти цели разделили население на противоборствующие стороны.

7) мечеть, как негосударственное объединение, играет особую роль в формировании религиозного сознания граждан. Действует она в рамках закона и исламского шариата.

8) европейскими и отечественными учеными разработаны идеи и теории, которые имеют большое значение для развития органов местного самоуправления, в том числе и в Таджикистане. В русле этих идей и теорий можно говорить о том, что:

- органы местного самоуправления - это первое звено демократического общества современного Таджикистана, действуют они в рамках нормативно-правовых актов и законодательства страны;

- в состав органов местного самоуправления в современном Таджикистане входят джамоат посёлки и села, депутат представительства джамоата, председатель джамоата, руководитель региона и старейшина села. При этом все они имеют свои функции и обязательства;

- в формировании и развитии органов местного самоуправления особое место занимают традиции и обряды, экономическая инфраструктура местности, численность населения и его социальный состав;

- органы местного самоуправления по сравнению с представителями органов государственной власти больше и лучше осведомлены о насущных проблемах территории джамоата. Поэтому на общих собраниях исполнительных органов государственной власти на местах обязательно участвуют ответственные лица джамоатов посёлков и сёл;

9) в результате проведенного автором социологического исследования, а также исследований Центра социологических исследований «Оина» и таджикских социологов З.Кодирова, Ю.Юсуфбекова, Р.Бободжонова и Н.Кунтувдый выяснилось, что уровень знаний руководителей и жителей джамоатов посёлков и сёл о требованиях Закона Республики Таджикистан «Об органах самоуправления посёлка и села» невысокий. Поэтому руководители местных органов власти вместе с представителями органов государственной власти, с привлечением неправительственных организаций для пропаганды юридических и политических знаний среди населения джамоатов посёлков и сёл должны организовывать круглые столы, учебно-консультативные семинары, подготовить соответствующие инструкции для граждан;

б) различные объединения, политические партии, народно-политические, негосударственные и международные организации всегда влияли и влияют до сих пор на развитие социальных, политических, экономических и культурных систем общества современного Таджикистана:

Рекомендации по практическому использованию результатов

- в период государственной независимости Республики Таджикистан Эмомали Рахмон как избранная политическая личность спас таджикскую нацию от угрозы исчезновения, положив основу современному таджикскому государству, сохранил территориальную целостность, способствовал решению национальных конфликтов посредством встреч и переговоров, и всем этим записал своё имя в истории, как Основатель мира и национального единства, обеспечивающий спокойствие и безопасность общества. Достойные заслуги принадлежат ему в деле исследования и познания национальных ценностей, элементов культуры, уважения государственного языка как символа интеграции и сплочённости всех жителей Таджикистана, в презентации знаменитых личностей таджикского народа, ценностей национальной культуры. Он стал инициатором упорядочения национальных и религиозных традиций и обрядов, предпринял мудрые действия для развития стратегических отраслей социальной системы и созидательных целей страны, ради достижения успеха для перехода в развитое общество. Поэтому считаем целесообразным внедрить в профессиональные ВУЗы страны преподавание учебного предмета о культуре и опыте государственного управления Эмомали Рахмона.

- в Закон Республики Таджикистан «Об органах самоуправления посёлка и села» следует внести поправки и дополнения, касающиеся структуры и функций их

руководителей и составов. Также для эффективного решения задач, поставленных перед органами местного самоуправления в зависимости от численности населения посёлков и сёл, выделить дополнительные штаты в джамоатах;

- для реализации политики Правительства Республики Таджикистан о молодёжи нужно, чтобы руководящие посты в джамоатах посёлков и сел заняли молодые специалисты;

- каждые три года при Институте повышения квалификации государственных служащих Республики Таджикистан организовывать курсы повышения квалификации работников джамоатов посёлка и сёл;

- в каждом джамоате для разработки, принятия и передачи информации создать отделы технического и коммуникационного обслуживания;

- не менее двух раз в год организовывать учебные и консультативные семинары для работников джамоатов и населения, например, на такие темы, как развитие гражданской ответственности и правовой осведомленности; о функциях органов местного самоуправления, с привлечением специалистов, депутатов, представителей различных государственных и негосударственных институтов;

- в газетах или еженедельниках местных органов - областей, городов, районов, для формирования сознания населения чаще публиковать материалы об успехах и достижениях джамоатов, обмене опытом и др.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ ОТРАЖЕНО В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ АВТОРА РЕФЕРИРУЕМЫХ В ЖУРНАЛАХ ВАК РТ И РФ

1. Муродов И.Д. Объяснение понятие управления и менеджмента: общность и различие [Текст] *И.Д.Муродов //Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. 2018, №5-2 (77) - С. – 294 - 301.*
2. Муродов И.Д. Школа научного управления и его роль в развитии научного менеджмента [Текст] *И.Д.Муродов //Вестник педагогического университета. 2018, №5-2 (77) - С. - 281 287.*
3. Муродов И.Д. Основное описания методологии управления научными и административными школами в развитии управления: общее и разное [Текст] *И.Д.Муродов //Вестник Таджикского национального университета. 2019, №2. - С. - 194 - 199.*
4. Муродов И.Д. Сущность и особенности воззрения школ человеческих и поведенческих отношений в развитие менеджмента [Текст] *И.Д.Муродов //Вестник Худжандского государственно университета. 2019, №1. – С. 158-162.*
5. Эколого-географическое и агроресурсное районирование территории Республики Таджикистан (теория и методология) [Текст] *И.Д.Муродов //Вестник педагогического университета. 2018, №5-2 (77) - С. - 281 287.*

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Муродов Илҳомҷон Давлатович дар мавзӯи “Идоракунӣ ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ дар шароити ҷомеаи Тоҷикистони муосир» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои фалсафа аз рӯйи ихтисоси 09.00.11- фалсафаи иҷтимоӣ

Дар автореферат мубрамаи мавзӯи таҳқиқотӣ, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот, асосҳои назариявӣ ва методологии кор дарҷ карда шудааст. Мақсади кори таҳқиқотӣ омӯзиш ва таҳлили ҷанбаҳои иҷтимоӣ-фалсафии ташаккули идоракунӣ ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ ва инкишофи он дар таърихи тамаддун ва фарҳанги ҷаҳонӣ, муайян кардани хусусиятҳои он дар шароити низоми идоракунии ҷомеаи Тоҷикистони муосир мебошад.

Дар диссертатсия муаллиф таърихи таҳаввули падидаи идоракуниро дар ҷомеаҳои Шарқи Наздик ва Миёна аз давраи қадим то охири асри XIX муайян карда, ба таври муфассал хусусиятҳои фарқкунандаи онро дар марҳалаҳои гуногун нишон медиҳад. Инчунин, концепсияҳои рушди низоми идоракунӣ, инқилобҳои идоракуниро аз ҷониби муҳаққиқони аврупоӣ мавриди пажӯҳиш қарор дода, умумият ва фарқияти байни мафҳумҳои “идоракунӣ” ва “менеджмент”-ро муайян менамояд. Бахусус, диққати асосӣ ба қорнамоиҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар рушди фарҳанги давлатдорӣ миллӣ ва ҳалли масъалаҳои стратегӣ низоми иҷтимоӣ дода, аввалин идеяҳо ва назарияҳоеро, ки барои пайдоиш ва рушди мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳал ҳамчун шоҳи низоми идоракунӣ дар Тоҷикистони муосир мавқеи калидӣ доштанд, таҳлилу таҳқиқ мекунад. Оид ба тақмили Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти худидоракунии ҷамоати шаҳраку деҳа”, беҳтар кардани фаъолияти роҳбарони ҷамоати шаҳраку деҳот хангоми ҳаллу фасли масъалаҳои хусусияти маҳаллидошта, фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ғайридавлатӣ тавсияҳо додааст.

Дар хулоса натиҷаҳои асосии илмӣ кори таҳқиқотӣ, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо дарҷ шудаанд.

Калидвожаҳо: ҷамъият, инсон, илмҳои ҷомеашиносӣ, тамаддун, идоракунӣ, менеджмент, концепсия, инқилоби илмӣ, назария, таълим, мактабҳои илмӣ, мактаби маъмурӣ, санъати идоракунӣ, принсипҳои идоракунӣ, ҳокимияти давлатӣ, муассиса, ширкат, ҳизби сиёсӣ, ташкилотҳои ғайридавлатӣ, иттиҳодияҳои динӣ, ҳаракатҳои оммавӣ-сиёсӣ, худидоракунии маҳал, ҷамоат, маҳалла, деҳа ва ғайра.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Муродова Илхомджона Давлатовича на тему «Управление как социальный феномен в условиях общества современного Таджикистана» на соискание учёной степени кандидата философских наук по специальности: 09.00.11- социальная философия

В автореферате отражена актуальность темы исследования, степень изученности темы, цели и задачи исследования и теоретические и методологические основы исследования. Целями работы являются: изучение и анализ социально-философских аспектов формирования управления как социального явления и его развития в истории мировой культуры и цивилизации; определение особенностей управления в условиях современного Таджикистана.

В диссертации автором определена историческая эволюция управления в обществах Ближнего и Среднего Востока с древних времен до конца XIX в. и обстоятельно показывает их особенности в различные этапы. Исследуя концепции развития системы управления, выявляет общие и отличительные черты между понятиями «управление» и «менеджмент». Особое внимание уделено образцовой работе Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистана Эмомали Рахмона в период государственной независимости Республики Таджикистан как личность, политического лидера, создателя школы государственного управления и анализированы роль и задачи органов местного самоуправления в условиях социальной системы общества современного Таджикистана. Относительно ходу выполнения требований Закона Республики Таджикистан «Об органах самоуправления джамоата посёлка и села» в различных регионах страны, роль политических партий, народных, негосударственных и международных организаций в развитии социальной, политической и культурной системе общества современного Таджикистана даны практические рекомендации.

В заключении сформулированы основные научные результаты исследования, даны рекомендации по практическому использованию результатов.

Ключевые слова: общество, человек, общественные науки, цивилизация, управление, менеджмент, концепция, научная революция, теория, учение, научные школы, административная школа, искусство управления, принципы управления, государственная власть, учреждение, предприятие, политическая партия, неправительственная организация, религиозные объединения, народно-политические движения, местное самоуправление, джамоат, махалля, село и др.

ANNOTATION

for the dissertation abstract of Murodov Ilhomjon Davlatovich on the topic «Management as a social phenomena in the condition of modern Tajikistan society» for the dissertation degree of candidate of philosophical sciences, specialty: 09.00.11- social philosophy

The published dissertation summary reflects the relevance of the research topic, the degree of knowledge of the topic, the goals and objectives of the study and the theoretical and methodological foundations of the study. The objectives of the work are: the study and analysis of the socio-philosophical aspects of the formation of management as a social phenomenon and its development in the history of world culture and civilization; definition of management features in modern Tajikistan.

In the dissertation, the author defines the historical evolution of management in the societies of the Near and Middle East from ancient times to the end of the XIX century. And thoroughly shows their features in various stages. Exploring the concepts of development of a management system, reveals common and distinctive features between the concepts of “management” and “management”. Particular attention is paid to the exemplary work of the Founder of Peace and National Unity, the Leader of Nations, the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon during the period of state independence of the Republic of Tajikistan as a person, a political leader, the creator of the school of public administration, and the role and tasks of local governments in the social system of society of modern Tajikistan are analyzed. . Also, regarding the implementation of the requirements of the Law of the Republic of Tajikistan “On self-governance bodies of the village and village jamoat” in various regions of the country, the role of political parties, national, non-governmental and international organizations in the development of the social, political and cultural system of society in modern Tajikistan is given practical recommendations.

In conclusion, the main scientific results of the study are formulated recommendations are given on the practical use of the results.

Keywords: society, man, social sciences, civilization, management, management, concept, scientific revolution, theory, teaching, scientific schools, administrative school, management skill, management principles, state power, institution, enterprise, political party, non-governmental organization, religious associations, popular political movements, local government, jamoat, mahalla, village, etc.

Ба чопаш 22.11.2019 имзо шуд.
Андозаи қоғаз 60x84 $\frac{1}{16}$. Қоғаз офсетӣ 80 гр.
Ўзъи чопӣ 2,6. Адади нашр 100 нусха.
Супориши № 221.

Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ,
хiebони Рӯдакӣ, 121.